

GYULAI PÁL FOLKLÓRGYŰJTÉSE ÉS MESEKÖLTÉSZETE

Dolgozatomban Gyulai Pál eleddig kevés figyelmet kapott folklórgyűjtését, valamint az ezzel kapcsolatba hozható meseköltészetét vizsgálom. Gyulai Pál népköltészet iránti érdeklődését tekintve Kriza János *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteményének létrejöttében való közreműködésén kívül elsősorban a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztésében játszott szerepét, továbbá a népköltészetre vonatkozó elméleti írásait és egyetemi előadásait tartja számon a tudománytörténet.¹ Ezen áttekintések azonban jellemzően nem foglalják ki a kimerítően (érintőlegesen is csak elvétve) Gyulai Pál saját, a negyvenes években diákként, majd később a kolozsvári gimnáziumban már tanárként diákjaival folytatott folklórgyűjtésével,² ezért csak nagyon kevés reflexió történhetett Gyulai meseköltészetéről és az élő népköltészet lehetséges kölcsönhatásainak vizsgálatára is.

A dolgozat a 2010-ben megvédett doktori értekezésem³ egy fejezetén alapul, melyben Gyulai Pál folklorisztikai munkásságával kapcsolatos, kevés figyelmet kapott adatokat, valamint ezzel összefüggésben néhány ismert verses meséjének keletkezés- és fogadtatástörténetét mutatom be elsősorban Gyulai levelezése alapján. Az MTA Kézirattárában folytatott forrásfeltárás során számos olyan adat bukkant elő, melyek Gyulai Pál népiesség-felfogásának és folklórtextológiájának kiegészítéséhez és majdani teljesebb megrajzolásához közelebb vezethetnek. Gyulai népköltészet-elméletén belül ballada- és népdal-felfogására, a lírai folklóralkotások irodalmi fel-

¹ PAPP, 1935, 1941; VOINOVICH, 1926, 4–5.; FARAGÓ, 1971; DIÓSZEGI, 1979, 376–377.; UJVÁRY, 2000, 2007, 438–455.; DÖMÖTÖR – KATONA – VOIGT, 1978, 167–169. Gyulai Pál a magyar népköltészetéről szóló, kéziratból sokszorosított egyetemi előadásának újraközlése ugyanitt: 171–237. *A magyar népköltészetéről* Demek Győző és Matirko Bertalan Gyulai Pál. Budapest, 1888/1889-iki tanév I. fele.

² Fontos kivételként kell említeni Faragó József tanulmányát a balladagyűjtő Gyulairól: FARAGÓ, 1977, 2005, valamint Olosz Katalin írásait, melyekben hangsúlyozza és adatolja Gyulai Pál folklórgyűjtői tevékenységét. OLOSZ, 2003b, 2011. Ezúton is szeretném megköszönni Olosz Katalinnak egyrészt azt, hogy utóbbi tanulmányát még kézirat formában rendelkezésemre bocsátotta, főként pedig, hogy mindig önzetlenül, nagy szakértelemmel és lelkesedéssel fogadja közös érdeklődési területeink kapcsán felvetődő kérdéseimet.

³ *Szövegalkotási stratégiák a magyar népmesegyűjtés és -kiadás elméletében és gyakorlatában a 19. században (1848–1872)* 2009, kézirat. Jelen tanulmányból terjedelmi megfontolásokból elhagytam *A gonosz mostoha* keletkezésével összefüggő adatokat és következtetéseket, melyeket – reményeim szerint – a disszertációból készülő monográfiában fognak helyet kapni. (A tanulmány lezárása után értesültem arról, hogy a megjelenés előtt álló Kriza János-féle *Vadrózsák* második kötetének forrásjegyzékében Olosz Katalin bemutatja a MTAK Irod. 4-r. 412 jelzetű kézirat-együttest, mely leírásban bebizonyítja, hogy a kolligátum Gyulai verses folklórgyűjtése szempontjából is tartogat meglepetéseket.)

dolgozására vonatkozó adatok (elsősorban Gyulai leveleiből kibontakozó, sokoldalú és majdani vizsgálat tárgyát képező folklór-recepcióra gondolok) kimerítő bemutatására ezúttal nem kerülhet sor. Jelen dolgozat Gyulai Pál népköltészethez való viszonyának bonyolult szövevényéből csak egyetlen műfajra, a mesére koncentrálok, azonban előre kell bocsátanom azt is, hogy még ezen egyetlen műfaj esetében sem törekedhettem teljességre.

A folklórgyűjtő Gyulai Pál

1860. február 25-én hangzott el az Erdélyi Múzeum-Egyletben Gyulai Pál nevezetes felolvasása a népköltészetéről, melyben eddigi ismereteink szerint először fejtette ki folklórra vonatkozó nézeteit. Bár ekkor még nem jelent meg Kriza János székely népköltési gyűjteménye (KRIZA, 1863), Gyulai ekkorra már több mint egy évtizede tudott a készülő kötetéről, maga is több alkalommal reklámozta a végül csak 1863-ban megjelent *Vadrózsákat*.⁴ Az említett 1860-as erdélyi előadás egy érdekes aspektusára világitanak rá a felolvasás írott változatának befejező sorai:

Ha az *én kisedd gyűjteményem*, melyet leginkább tanítványaim, közöttük kivált Varga László, buzgalmának köszönök, néhány hónap alatt is ennyi szépet bír felmutatni; ha egy székely kocsistól és gyalui szolgáltól itt a városon elfoglaltságaim közepett is egy ily becses adalékot nyerhettem: mennyivel többet tehetnek azok, kik falun laknak s az idő és körülmények nagyobb kedvezésével dicsekedhetnek. És miután nekem jutott a szerencse néphagyományaink ügyében a Múzeum-egylet kebelében először szót emelni, legyen szabad egyszer is kérem a tisztelt választmányt, hogy a netalán beküldendő gyűjtemények rendezésére s később kiadására méltóztassék az én munkásságomat, segítségemet is igénybe venni, mire egész készséggel ajánlkozom.⁵

Gyulai Pál saját folklórgyűjtését/folklórgyűjtéseit ugyan említés szintjén számon tartja az irodalomtörténet és ennek nyomán a folklórtörténet is, (PAPP, 1935, 71–72., 475–476.; DIÓSZEGI, 1979, 376.; UJVÁRY, 2000–2007, 438–455.; OLOSZ, 2003b, 47.) azonban a gyűjtés(ek) körvonalazására határozott kísérletek csupán Gyulai publikált balladáinak vonatkozásában, valamint egy hajdani gyűjtőjével felmerült „szerzői” jogi konfliktus kapcsán történtek (FARAGÓ, 1977, 2005, 94.; OLOSZ, 2011). A Gyulai-monográfus

⁴ Gyulai Anday néven már 1844 márciusában bizonyíthatóan ajánlotta a *Regélő Pesti Divatlap* olvasói figyelmébe Kriza gyűjteményét. FARAGÓ, 1971, 79.

⁵ Gyulai Pál: Adalék népköltészetünkhöz. *Budapesti Szemle*, 1860, IX. kötet 272–299. (idézet: 299. Kiemelés: D. M.) GYULAI, 1908, 308–346.

Papp Ferenc mutatott rá először arra a tényre, hogy Gyulai húszévesen, a júniusi vizsgái letétele után néhány társával kirándulni indult Erdélyben, mely utazás során folklóralkotásokat is feljegyzett. Az 1845 nyarán megtett út főbb állomásai a következők voltak: Torda felé indultak, majd Marosvásárhelyen át Udvarhelyszéket járták be: Udvarhelyet, Homoródot, Korondot keresték fel, majd a moldvai határ közelében Borszékig jutottak, aztán Csíkszeredában jártak, utána Háromszék, Fogaras és Brassó majd Nagyszeben következett.⁶

Értékes adatokat tartalmaz Gyulainak a papköltő barátjához, Medgyes Lajoshoz 1845 őszén írt levele, mely nyilvánvalóan még a nyáron tett utazás alkalmával gyűjtött népköltési alkotások műfaji karakterével kapcsolatos és a prózai szövegek feldolgozására vonatkozó bizonytalanságáról is árulkodik:

Népregét és dalt is gyűjtöttem s még több van ígéletbe, majd felküldöm őket a kisleludi [!] társasághoz, a népregéket pedig kidogozom. Csak nem tudom miféle versmértékbe hogy a népi zománcz is megmaradjon, s valamennyire művészi fokra emeltessék mert én hosszas gondolkodások után, az az elvem a népköltésben [!] irodalmilag, hogy le kell ugyan szálni [!] a néphez, de nem kell ott maradni s egyszerű kedves érzéseit képeit eltanulni de nem mindegyiket. Többet írnék e tárgyról de nincs időm hanem ha olly jó leszel hogy e tárgyban nézeteidet egy levélben elmondod, írni fogok még. Vizsgalodj különösen a versmérték körül s tanácsolj [...]⁷

Mint az ismeretes, Erdélyi Jánost a negyvenes évek legelejétől foglalkoztatta egy népköltési gyűjtemény kiadásának terve, a Kisfaludy Társaság az ő hatására 1843 decemberében határozta el a népköltési alkotások összegyűjtését és hirdetett országos gyűjtési felhívást. (ERDÉLYI, 1846, VII.). Gyulai Pál ez idő tájt az Erdélyi és Garay János szerkesztette *Regélő Pesti Divatlap*nak rendszeres munkatársa volt. (PAPP, 1935, 22., 38., 56.). Gyulai e kapcsolata révén már diákként megismerte Erdélyi János és a társaság népköltésgyűjtő törekvéseit, húszévesen erdélyi kirándulása során pedig volt alkalma tevőlegesen is közreműködni a gyűjtemény anyagának szaporításában, népdalok és *népregék* (népmesét és/vagy mondát értve a terminuson) gyűjtésével. Saját bevallása szerint szándékában állt a gyűjtött dalokat

⁶ PAPP, 1935, 71–72. Az útvonalat Papp Gyulai levelei alapján rekonstruálta. Vö. Gyulai Szilágyi Sándorhoz 1845. júl. 6. és 1845. júl. 24. és Gyulai Medgyes Lajoshoz 1845. szept. 8. GYPLEV, 1961, 11–13. (564.)

⁷ Gyulai Medgyes Lajoshoz 1845. szept. 8. GYPLEV, 1961, 13. Az MNGY I. kötetében Gyulai a Szilágyi és Hagymási balladájához fűzött jegyzetében írja: „Midőn 1845-ben, mint diák, szülőföldemet, Erdélyt beutaztam, a Székelyföldön, Oláhfaluban én is hallottam e ballada néhány sornyi töredékét korcsmában egy ittas öreg székelytől. Le is jegyeztem, de az utban elveszett. 1858–62-ig, mikor ismét Erdélyben laktam, sokat vadásztam e balladát, de nem tudtam nyomára akadni [...]” MNGY 1872, I. 557. Idézi FARAGÓ, 2005, 77.

elküldeni a társaság számára, nevét azonban Erdélyi *Népdalok és mondák* című gyűjtemény regisztrált beküldői között nem találjuk.

Ami a prózafolklórt illeti, figyelemreméltó az a fentebbi idézetből kiolvasható megkülönböztetés, mely a *népregék* irodalmi felhasználását elvlasztja a népdalokétól. Jellemző, hogy fel sem vetődik Gyulaiban, hogy szövegátalakítás nélkül küldje el az előttünk közelebről sajnos ismeretlen népregéket a gyűjtést koordináló irodalmi társaságba, noha az ekkorra már közzétett gyűjtési felhívás egyértelműen fogalmaz:

[...] felszólít mindenkit a két hazában, mennyire népdalok, mondák, mesék és hagyományok a népek ajkiról eltanulva értésére estek, szíveskedjék azokat papírra tenni, de *ugy, mint azokat hallotta, minden csinosítás vagy nemesítés nélkül*, 'a pusztá meztelenségben', – mert csak így lehetnek a nép szelleme, s költői tehetségének lenyomatai, jellemvonásai [...].⁸

A Gyulai leveléből idézett részlet azt sugallja, mintha számára a prózafolklór a lírai alkotásokkal szemben, kizárólag feldolgozandó, méghozzá versben feldolgozandó alapanyagként jelentett volna érdekességet, ugyanakkor kiviláglik, hogy a folklórszöveg költői hasznosításához való megfelelő versforma megtalálása komoly gondot okozott Gyulai számára. (Megjegyzem, hogy a levélből nem derül ki, hogy a feldolgozott prózafolklórt is a társaságba szánta-e és így a *magyar népköltészet* részeként, vagy szigorúan költői alkotásként gondolta-e el Gyulai. Számomra az utóbbi tűnik valószínűnek.)⁹

A diák Gyulai Pál Szilágyi Sándorral és Szász Károllyal került közelebbi barátságba kolozsvári iskolaévei alatt. Gyulai Szász Károlyhoz 1847. március 15-én írott levele több szempontból is figyelmet érdemel. Egyfelől a levélből úgy tűnik, hogy ekkorra már Gyulai sokkal határozottabb, kialakult véleménnyel bír a népies költészetéről. Beszámol arról, hogy továbbra is foglalkoztatja őt a népköltészet költői kidolgozásának kérdése (melyre *kedvenc terveként* utal), Szász Károlyt is az ezzel való foglalatatoskodásra ösztönzi:

Tavaly *egy népregét küldöttel* volt nekem. Nekem ez különösen azért vala kedves, hogy belőle tudám meg költőiségedet. Még akkor mind-

⁸ ERDÉLYI, 1991, 220.; VOIGT, 2005, 14. [Kiemelés D. M.]

⁹ Gyulai e nyilatkozatában jól tükröződik az irodalmi népiesség korai felfogása, miszerint a népköltészetnek csak megnevesítve (akkulturáción átesve) van helye a nemzeti irodalom rendszerében. Az irodalmi népiesség alapvető monográfiája HORVÁTH, 1978. Gyulai népiesség-felfogását (a népi elemből kifejtett nemzeti költészet eszméjét) Arany János költészetére alapozva fogalmazta meg (1000. [Gyulai Pál] Keveháza. *Szépirodalmi Lapok*, 1853 első félév 16. sz. 255–256. GYULAI, 1927a, 13–15.) erről részletesebben lásd S. VARGA, 2005, 496–512. Az irodalmi népiesség akkulturációs módszeréről MILBACHER, 2000. A tündérmese irodalmi felhasználásáról lásd Gulyás Judit monográfiáját GULYÁS, 2010.

járt megkezdek vala egy levelet, melly köszönetem s némi észrevételeket tartalmazott, de bevégtetlen maradt s tudja isten hova lön. Köszönetem most újra ismétlem, de észrevételeim elhagyom... mert miután a 'Szabad székely dala'-t irtad, ugy hiszem tudod mi az: népies eszméket népies kül- és belalakba önteni. E *rege tartalmat regéim sorába irtam*, de ha te ki akarod még egyszer dolgozni kihuzom onnan. Én ugy is nem tudom: létesíthetem-e valaha kedvenc tervemet? Legalább meg most sem a népies nyelv nincs ugy hatalmamban, sem a népet nem ismerem anynyira, hogy e téren sikerrel működhetném. Néhány kész népregéről ugyan nem épen rossz véleménynyel vannak azok, kiknek fölolvastam, de engem nem elégitenek ki, előttem pedig ez a földolog. Neked nem ártana e nemben dolgozni. Én legalább szerencsés sikert jósolok.¹⁰

Fájlalhatjuk, hogy az említett levélfogalmazvány elveszett, mert az Gyulai éppen alakuló népies irodalom-felfogásához vezetne bennünket közelebb. Árulkodó, hogy a népies költészethez szükségesnek gondolt saját poétikai kompetenciáját *egyelőre* nem tartja kielégítőnek, noha több, mások által méltányolt költőileg feldolgozott népregéjét is említi.¹¹

Gyulai folklórgyűjtésének korai módszeréről is sok minden kiderül a levélből. A Szásztól valamikor 1846-ban kapott, közelebről nem ismert, feltehetőleg verses népregéről azt mondja Gyulai, hogy annak *tartalmát regéi sorába* írta, ami azt jelenti, hogy az 1845 nyarán tett, folklórszövegeket is eredményező erdélyi körutazás gyűjtőtevékenységének nem egyszeri megnyilvánulása, csupán (az eddig ismert) legkorábbi nyoma volt. Az is kiderül, hogy Gyulai rendelkezett valamilyen folklórepikai szüzsérepertoárral (*E rege tartalmat regéim sorába irtam*), mely gyűjteményébe a prózafolkloort a korban nem szokatlan módon tartalom szerint rögzíthette és költői nyersanyag-gyűjteményként használ(hat)ta. Ami a folklorisztika korabeli gyűjtési módszertanáról alkotott, a szóbeliség, mint forrás mellett érvelő felfogását árnyalhatja, az az a nem mellékes tény, hogy Gyulai forrása a folklórból vett költőileg kidolgozott szüzsé (Szász költeménye) és nem maga a szájhagyomány volt.

¹⁰ Gyulai Pál Szász Károlynak 1847. márc. 15. Kolozsvár GYPLEV, 1961, 17. (565.) [Kiemelés D. M.] Vö. Szász Károlynak a magyar epikára vonatkozó nézeteivel: SZÁSZ, 1881–1882. (Különösen *A magyar epika. Vázlat* című részt II. 669–697.) TAKÁTS, 2007, 205.

¹¹ 1843. május 28-án jelent meg *A' testvérek (Kolozsvári néprege)* című elbeszélése (Gyulai Pál, *Regélő Pesti Divatlap*, II, 43, 1346–1354.) majd ugyanott szeptember 3-án *Hegyes-domb (Eredeti néprege)* című újabb prózai műve (Gy...y, II. 19. 578–587.). *A' testvérek* tündérmesei motívumairól ANGYAL 1912, 38. A levélben vélhetőleg ezekre, vagy ezekhez hasonló, költőileg erősen átdolgozott szövegekre utalhatott Gyulai. (Feltételezen idevonható egy *Népregék* című, négy kéziratot szövegből álló kis korpusz, mely Gyulai Pál 1860-as években használt kézírásával hasonló jegyeket mutat, és olyan kéziratot kötetben található, amelyben bizonyíthatóan vannak Gyulaitól származó, autográf folklór lejegyzések. MTAK Kt. 409/II. 31.

Gyulai kétkötetes, gyűjteményes *Költeményei* között több, a folklór-epikából származó és a negyvenes években költőileg feldolgozott verset is találunk. *A tudós* című művéhez fűzött jegyzetében Gyulai elárulja, hogy Kolozsvárott hallotta az 1840-es években a vers alapjául szolgáló – saját műfajmegjelölése szerinti – adomát.¹²

A gyűjteményes kötetben helyet kapott *A szél és a nap* című népszerű költeménye, mely a jól ismert aesopusi mese egy változata. Nem világos, hogy a negyvenes években Gyulai a szóbeli vagy az írásbeli hagyomány alapján dolgozta-e fel e mesét, ugyanis fennmaradt Gyulainak az aesopusi meséről szóló egyetemi előadása, melyből egyfelől kiderül, hogy természetesen ő is számot vet e mesék nagy irodalmi hagyományával, ugyanakkor az is világos, hogy magát az állatmesét eredendően népköltési műfajként fogta fel. A *Költeményei*ben közölt szöveghez fűzött jegyzetben Gyulai utal saját feldolgozásának keletkezési körülményeire:

„Szél és nap. Egy régi mese földolgozása, melyet az európai irodalomban mások is földolgoztak; egy iskolai olvasókönyv számára írtam.”¹³

Gyulai Gáspár János gyermekirodalmi antológiája illetve a Gáspár és Kovácsi Antal közös olvasókönyveinek több kiadása számára készített verseket és fordításokat a negyvenes évek végétől kezdve a hetvenes évekig. Az említett mű *Szél és nap* címen a *Magyar olvasó-könyv...* című gyűjteményben 1853-ban jelent meg.¹⁴

A költő Gyulait versei miatt gyakran érte plágium vádja. A *Költemények* 1894-es harmadik, bővített kiadása után a *Pesti Hírlap*ban egy névtelen szerző (aki magát *Egy polgári iskolai tanárként* jelölte meg) a *Szél és nap*, illetve az *Erdei dal* című versek kapcsán is felvetette a plagizálás lehetőségét. A szerző az előbbi verset August Heinrich Hoffmann von Fallersleben *Waldlust* című, utóbbit Herder *Wind und Sonne* című versével rokonította.¹⁵

¹² GYULAI, 1894a, II. 9–11. „A tudós. Ismeretes adoma, melyet Mátyás királyra is alkalmaznak. A negyvenes években hallottam Kolozsvárott.” GYULAI, II. 301. Megjelent GÁSPÁR – KOVÁCSI, 1848, 132–134.

¹³ GYULAI, 1894a, II. 6–7. (301.) A nemzetközi típuskatalógus szerint az ATU 298 számon ismert mese Aesopus gyűjteményéből *Az északi szél és a nap* címen terjedt el egész Európában (UTHER 2004). A magyar recepcióhoz adaléklul szolgálhat, hogy Spaiser magyar nyelvű kalendáriumában 1759-től éveken át közölt aesopusi meséket. SZELESTEI NAGY, 1980, 494. *Az napról és az északi szélről* TOLDY, 1858, 124.; AISZÓPOSZ, 1969, 26. Gyulai kézírásban sokszorosított előadása: GYULAI, 1887. A magyar állatmesék történeti áttekin-tését lásd VOIGT, 1981.

¹⁴ GÁSPÁR – KOVÁCSI, 1853, 160. A Gyulai-levelezés számára Somogyi Sándor összegyűjtötte Gyulai Gáspár-kiadványokban megjelent gyermekverseit (vagy legalábbis azok egy részét), melyeket a Gáspár–Gyulai levelekhez fűzött jegyzeteiben fel is sorol. A Gáspár és Kovácsi 1848-as olvasókönyvében (GÁSPÁR – KOVÁCSI, 1848.) megjelent szövegek listáját lásd GYPLEV, I. 567. Az 1853-as olvasókönyv, valamint az 1854-ben megjelent *Cse-megék...* című (GÁSPÁR, 1854) gyermekirodalmi antológiában helyet kapott verseket lásd GYPLEV, I. 588. Somogyi felsorolásaiban nem szerepel sem a fent említett *A tudós*, sem a *Szél és nap* (VITA 1968).

¹⁵ Az *Erdei dal* esetében a névtelen szerző bizonyítottan látja a plagizálást, míg a *Szél és nap* esetében erről nincs teljesen meggyőződve: „Kétségtelen, hogy Herder jóval hama-

Gyulainak *A sellő* (1873) című költeménye kapcsán korábban is szembe-sülnie kellett a plágium vádjával, mely a közös európai folklórhagyományból merített más irodalmi művek (Goethe *Fischerje* és Heine *Loreley*-a és az ő költeménye hasonlósága miatt vetődhetett fel. Erre való reagálásában ellenérvként a sellőre vonatkozó néphagyományból származó adatokat sorolt, majd expressis verbis közölte, hogy véleménye szerint a „[...] mondák és mesék az emberiség közkincese, mindenki hozzá nyúlhat; valamely mű érdemét vagy gyarlóságát épen nem e körülmény dönti el.”¹⁶

A *Költeményekben* szereplő harmadik, a negyvenes évekből való folklórral összevethető alkotás *A kőember* címet viseli.¹⁷ Gyulai a kötetben megjelent jegyzetekben így ír róla: „A kolozsvári monda csak annyit mond, hogy egy ember megátkozta az Istent, a ki őt büntetésül kővé változtatta. Hogy a kőszív alapeszméjét más, hazai vagy külföldi, mondából vettem-e vagy magam költöttem, arra most már, annyi év után, nem tudok visszaemlékezni.”¹⁸

Közvetlen adattal nem rendelkezünk Gyulai 1850-es évekből való folklórgyűjtésére vonatkozólag, ugyanakkor a dolgozat elején idézett, az Erdélyi Múzeum-Egyletben 1860-ban elhangzott felolvasás világosan elárulja, hogy a kolozsvári református kollégiumban való tanársága idején (1858–1862) is foglalkoztatta a folklórgyűjtés gondolata, hiszen a tanítványai segítségével 1860 februárjára összeállított folklórgyűjteményéről (*kisded gyűjteményem*) számol be az egyleti ülésen. Gyulai megfogalmazásából úgy tűnik, hogy ez a gyűjtemény néhány hónap alatt állt össze, vélhetőleg adatközlői közé a szövegben említett, idézett *székely kocsis* és a *gyalui szolgáló* (is) beletartozott.¹⁹ Tanítványairól illetve az ő gyűjtéseikről részletesen sajnos itt nem nyilatkozik Gyulai.

1969-ben váratlanul több Gyulai-levél között előkerült egy addig ismeretlen, 1861 decemberéből származó levele is.²⁰ A címzett az akkor tizenhat

rabb megírta a »Wind und Sonne« című verset, mint Gyulai az ő »Szél és nap«-ját. De hát ez az ötlet, mikor Gyulai rímekbe szedte, valószínűleg szélében-hosszában volt elterjedve s ő mint népies históriát vette pártfogása alá, úgy okoskodva, hogy ami a népé, az mindenkié, tehát az övé is. Igaz ugyan, hogy a »Szél és nap« című verselményben az ötlet a fő, a jó dolog és nem a verselés, a miből azután önként következik, hogy erre a költeményre Gyulai Pál nem lehet valami nagyon büszke, különösen ha az ötlet a Herder verse folytán nyert elterjedést. Mindezek dacára, tekintve a körülményeket, ezuttal nem lehet komolyan beszélni a plágiumról.” *Pesti Hírlap*, 1894, XVII, 53, 20.

¹⁶ GYULAI, 1894a, II. 294–295. A közkincesként értett népköltészet korabeli szerzői jogi implikációjáról lásd DOMOKOS, 2009. A korabeli hitelesség-fogalomról lásd BENEDEK, 2011.

¹⁷ GYULAI, 1870, 17–24. A vers az első magyar katolikus almanachban szintén helyet kapott SUJÁNSZKY, 1852, 309–315. (Sulyánszky 1851. szeptember 21-én Pesten kelt levelében köszöni meg Gyulainak a versét. GyPLEV, I. 98., 586.)

¹⁸ GYULAI, 1894a, II. 301–302.

¹⁹ Gyulai 1861-ben az *Igazság és Hamisság* című mese kapcsán mesélőinek körét ekképpen jelöli meg: „Kérdeztem gyermeket, vénasszonyt, ifjú leányt, dajkát, kocsist, szóval mindenkit, kitől valaha csak mesét hallottam.” GYULAI, 1956, 322. Gyalu (Gilău, Románia) Kolozsvártól alig 17 km-re található.

²⁰ Így érthető módon a levél kimaradt a Gyulai levelezés 1961-ben megjelent kötetéből, közli: CSETRINÉ LINGVAI, 1969, 163–164. Gyulai Pál Hory Etelkához, Kolozsvár 1861. dec. 13.

éves Hory Etelka, a levélben Gyulai a lány népdalgyűjtését köszöni meg. Mivel a levél kifejezetten Gyulai népköltés-, különösen pedig népmese-gyűjtésével foglalkozik, indokoltnak tartom hosszabban idézni:

Fogadja hálás köszönetemet azon becses népdalokért, melyeket nekem küldeni méltóztatott.²¹ Rég akartam megköszönni, de testvére hazamenetelekor soha sem kapott itthon. Bocsánat hanyagságomért! Gyűjteményem naponként szaporodik ugyan, de még nincs oly állapotban hogy a világ elibe léphessek elég becsülettel mind magamra, mind Erdélyre nézve. Ha sokan volnának olyanok, mint Kegyed, bizonyára már eddig sajtó alatt volna egy kötet. A legtöbben régieket küldenek be, melyek már kinyomva vannak. *A népdaloknál is nagyobb figyelmet fordítok a népmesékre, s minthogy ez kevésbé kiaknázott rész, gyűjteményem e tekintetben valamivel gazdagabb.* Azonban a világért sem oly gazdag, hogy az újabb küldeményeket hálásan ne fogadnám. Egész bizalommal azon kéréssel vagyok bátor Kegyed elibe járulni, hogy *méltóztassék e részben is gyámolítani.*²²

Az Akadémia kéziratárában megtalálható Hory Etelka verses szövegeket tartalmazó népköltési gyűjteménye egy kolligátumkötet néhány lapos egységeként, *Nép száján forgó táj Dalok* címmel.²³ A kézirat nem túl jó helyesírással huszonhat számozott dalt tartalmaz, ezek közül Gyulai a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében (1872) biztosan közölt hat szöveget.²⁴

A néprajzi szakirodalom Hóry vagy Hory Etelkát asszonynevén ismeri és elsősorban nem szépirodalmi munkáiról, hanem a kalotaszegi háziipar újjáélesztőjeként, Gyarmathy Zsigáné néven tartja számon. Számptalan néprajzi áttekintés méltatja Gyarmathyné ez irányú érdemeit, a néprajzi írásokban azonban néhány körvonalazatlan utaláson kívül, jellemzően teljesen homályban marad az a tény, hogy Hory Etelka hajdan folklórszövegek összegyűjtésével is foglalatzkodott. Monográfiája, Persián Kálmán munkájában megemlíti az e tekintetben fontos, fentebb idézett levelet. Úgy véli, hogy az 1861-ben Hory Etelka népköltési adatgyűjtését a lány a fivérével küld-

²¹ Itt szeretnék utalni Gyulai Pál dallamokat nélkülöző népdalgyűjtési módszerének bírálatára. KODÁLY, 2001, 570., 573. Köszönöm szépen Benedek Katalinnak, hogy felhívta rá a figyelmemet.

²² CSETRINÉ LINGVAI, 1969, 163–164. [Kiemelés – D. M.]

²³ *Nép száján forgó táj Dalok. Össze gyűlytötte* [!] Hory Etelka. MTAK Kt. Irod. 4-r. 365. I. 26–34.

²⁴ Az MNGY I. kötetében Gyulai Pál neve alatt jelentek meg az alábbi, Hory Etelka kéziratában is megtalált dalok, zárójelben a kötetben feltüntetett helyneveket jelöltem. Monostori határon... (Kalotaszeg) 268–269. Az én rózsám fehér háza... (Bánffyhunrad) 270. Kerek ez a zsemlye... (Kalotaszeg) 271. Az én galambomnak... (Kalotaszeg) 273–274. Ne menj el szivem... (Kalotaszeg) 274. Ennek a kis lyánynak (Kalotaszeg) 263.

te el Gyulainak.²⁵ Hory Etelka eszerint a nála két évvel fiatalabb öccsén, Bélán keresztül értesülhetett Gyulai folklórgyűjtéséről,²⁶ esetleg a népies költeményeiről ismert lelkész édesapjuk, Hory Farkas révén is kapcsolatba kerülhetett Gyulai gyűjtőhálózatával.²⁷

A Hory Etelkának címzett levél azért is különösen fontos számunkra, mert Gyulai egykori folklórgyűjteményének műfaji összetételére és arányaira vonatkozóan kiderül belőle, hogy Gyulai a levél keletkezésének idején különösen nagy hangsúlyt fektetett a folklórgyűjtésén belül a népmesékre. A továbbiakban az egykori népmese gyűjtemény rekonstruálására teszünk kísérletet.

Gyulai Pál kolozsvári népmese gyűjteménye

Feltételezésem szerint Gyulai Kolozsvárott, az 1850-es évek végén és az 1860-as évek elején összeállított kéziratos folklórgyűjteményében a népmesék voltak túlsúlyban a többi folklórműfajhoz képest. A népmese műfaji uralmát támasztja alá a fentebb említett, Hory Etelkának címzett levélen kívül Szabó Károly alábbi levele is. Gyulai Pál 1862-ben kolozsvári tanárságát feladva Pestre költözött, hogy a *Szépirodalmi Figyelő* segédszerkesztője, illetve a Magyar Írók Segélyegyletének titkára legyen. A Szabó által Gyulainak 1862 telén írott leveléből vett következő idézet még Gyulai korábbi, kolozsvári folklórgyűjtésére vonatkozó következtetéseket kínál. A levélben Szabó kimondottan Gyulai *népmeséi* felől érdeklődött, ebből arra lehet gondolni, hogy a mese műfajának nagyobb jelentősége volt Gyulai folklórgyűjtésében: „Hogy áll népmese gyűjteményed ügye; hát a népdalokat gyűjtöd-é s veheted-é valami hasznát az én gyűjteményemnek?”²⁸

Kriza János és Gyulai Pál levelezéséből tudjuk, hogy Gyulainak nagy szerepe volt egyrészt a *Vadrózsák* létrejöttében (mint említettük, Gyulai 1860-ban elhangzott, kolozsvári felolvasását szokta a folklorisztikai tudománytörténet e tekintetben kiemelni),²⁹ másrészt a kötet publikációs elve-

²⁵ Hory Béla 1845-ben született Magyargyerőmonostoron. Szinnyei József szerint iskoláit a kolozsvári református kollégiumban majd Pesten végezte. SZINNYEI, 1896, IV. 1312. A levél keletkezésekor Hory Béla Kolozsvárott tanult (TÖRÖK, III. 1905, 189., 228.) feltehetőleg itt Gyulai Pál is a tanárai közé tartozott, Fényképes nekrológja: FELSZEGHY, 1910; PERSIÁN, 1911, 15–16.

²⁶ Fábri Anna úgy tudja, hogy a két testvér Gyulai megbízásából együtt végzett népköltési gyűjtőmunkát. (Nem találtam hivatkozást Fábri információjának forrására, úgy vélem, hogy Gyulai leveléből feltételezi Hory Béla gyűjtőtevékenységét.) FÁBRI, 1996, 157.

²⁷ Hory Farkas (1813–1872) két művét Kriza János is közölte a *Vadrózsák*ban BARANYAI, 1989, 716. Hivatkozva HÁLA, 2003, 39. Önálló kötete HORY, 1858.

²⁸ Szabó Károly Gyulai Pálnak 1862. november 27. Pest. GYPLEV, I. 479. Szabó Károly folklórgyűjtéséről lásd OLOSZ, 2008.

²⁹ Minderről legrészletesebben FARAGÓ, 1971. Itt szeretném megjegyezni, hogy Gyulai figyelmét már a negyvenes évektől felkeltette Kriza készülő székely népköltési gyűjte-

inek kialakításában, a csonka levélváltás (a levelezésből csak a Kriza által írott darabokat ismerjük) különösen sok utalást tartalmaz a népmesékre.³⁰

Az eddigiek ismeretében úgy gondolom, hogy Gyulai Pál a népmesék (azaz nem vagy nem csak a műköltői felhasználás forrásául szolgáló meseszűzés) iránti határozott érdeklődése az ötvenes évek végére alakulhatott ki, a *Vadrózsák* szövegeinek szerkesztésében vállalt szerepe mellett az Erdélyi Múzeum-Egyletben, majd a Kisfaludy Társaságban a hatvanas évek elején felolvasott népköltészet-elemzései, népköltési gyűjteményekről írott ismertetései,³¹ tanulmányai illetve a gyűjtési felhívásai és a beérkezett gyűjteményeket szerkesztő és publikáló tevékenysége³² mögött már egy több éves mesegyűjtő-tapasztalat és egy komolyabb, nagy terjedelmű gyűjtött kézirat, elsősorban népmeséket tartalmazó népköltési szövegkorpusz állt.³³

Gyulai Pál kimondottan a népmesékre vonatkozóan csak nagyon kevés írásában tett konkrét megállapításokat. Gyulai meseismeretét jól példázza Arany László 1862-ben megjelent *Eredeti népmesék* című gyűjteményének a *Budapesti Szemlé*ben közzétett ismertetése. (Gyulai ezen ismertetésében egyébként az elsők között foglalta össze a magyar mesekutatók addigi történetét, alapvetően meghatározva a 19. századi magyar népmesekanon

ménye, mely érdeklődésben talán szerepet játszott Gyulai saját székely eredetudata is. Papp Ferenc szerint Gyulai anyai ágon lévő elődei (Hajós) udvarhelyszéki székelyek közül valók, előnevük Vargyasi volt, akik azonban már a 18. században Kolozsvár környékére költöztek. PAPP, 1935, 4. és 7.

³⁰ Nem csak abban a tekintetben forrásértékű e levélegyüttes, hogy Kriza a *Vadrózsák*ban megjelent népmeséi kapcsán meseszöveg-alakításának (gyakran – a leleplezés szándékával félrevezetően – hamisításként interpretált) bizonyos vonatkozásaira általánosságban rámutassunk, de az egyes népmesék gyűjtés-, lejegyzés és kiadástörténetéhez, valamint szerkesztői recepciójához is jól használható. (Például melyik szöveget és miért tartotta értékesebbnek Kriza, megállapítható-e, hogy gróf Mikó Imre Krizához átengedett mesegyűjtése pontosan mit tartalmazott, ezt Kriza hogy értékelte, melyik mesét és hol gyűjtötte Krizának Gálffy Sándor, Kriza mely meséket küldte Aranynak és Gyulainak kiadás végett stb.) Kriza János levelei Gyulai Pálhoz 1861. dec. 30-tól 1864. okt. 4-ig KRIZA, 1956, II. 406–407., 414–430.

³¹ GYULAI, 1862. *A Szépirodalmi Figyelő*ben 1862 nyarán (aug. 14.) *Spanyol népmesék* címen közölt ismertetésében részben népmesékről, részben feldolgozott mesékről szól, tanulság arra nézve, hogy e két kategóriát ekkorra már egyértelműen megkülönböztette egymástól, még ha az elhatárolás módszere nem is volt tudományosan kidolgozott. GYULAI, 1961, 79–80. (638.) Az ismertetett kötet Fernan Caballero (Arrom Cecília vagy másként Cecilia Böhl de Faber, 1796–1877) munkáinak német nyelvű gyűjteményes kiadásának része, mely népszerű andalúz meséket és dalokat tartalmaz. (Az eredeti spanyol mű vélhetőleg az 1859-ben megjelent Fernán Caballero: *Cuentos y poesias populares Andaluces* lehetett). Gyulai németből lefordított és itt közölt *A szerencs és a pénz* címen egy mesét is Caballerotól. Vö. ORIOL, 2007.

³² *Adalék népköltészetünkhöz* (1860) GYULAI, 1860 = GYULAI 1908, 308–346.) *Két ó-székely ballada* (1862) GYULAI, 1927b; *Eredeti népmesék* GYULAI, 1862. Adalék népmeséinkhez (1862) GYULAI, 1927c = GYULAI, 1956. *Felhívás...* (1863) GYULAI, 1961, 617–619.

³³ Meg kell említenünk még, hogy versben kidolgozott gyerekmeséinek keletkezési ideje (és ezzel talán összefüggésben gyermekei születése) is javarészt erre az időszakra tehető, mely körülmény talán szintén nem mellékes a mese műfaja iránti fogékonyságának vizsgálatakor. Lásd *Gyermekmesék (1854–1864)* GYULAI, 1870, 231–258.

alapjait). „A mi a gyűjtemény anyagát illeti, nem mondhatjuk épen gazdagnak. A Gaal, Erdélyi és Merényi gyűjteményei valamivel gazdagabbak. E gyűjtemény néhány meséjének magunk is jobb variánsait ismerjük a népkáról. Ilyenek: »A vak király.« »A veres tehén.« »Özike.« »Fehér ló fia.« (GYULAI, 1862, 389.).

Mint már többször említettük, Gyulai 1860 februárjában arról számolt be, hogy már saját népköltési gyűjteménnyel rendelkezik. Ugyanitt szolt arról is, hogy e korpusz egyrészt néhány hónap alatt készült el, másrészt összeállításában a diákjainak, a kolozsvári gimnázium tanulóinak volt nagy szerepe.³⁴ Név szerint egyetlen tanítványát (Varga Lászlót) említi meg itt.³⁵ A tizenhat éves Hory Etelkán kívül tehát ő a második, nevesíthetően Gyulai gyűjtőgárdájába tartozó fiatal gyűjtő. Varga (Warga) László saját bevallása szerint több balladát, egy népdalt és egy betlehemes szöveget adott a magyart és latint oktató tanárának (WARGA, 1872). Varga diákkori gyűjtése nem saját, hanem Gyulai neve alatt jelent meg az *MNGy* I. kötetében.³⁶ Ezt az autorizációs gesztust Varga nehezményezte, melynek kapcsán egy igen érdekes, a folklórszövegek esetében a gyűjtő tulajdonjogát érintő polémia-ba keveredett egykori tanárával a kötet megjelenése (1872) után.³⁷ Gyulai Wargának adott válaszára ehelyütt csupán a diákgyűjtők szempontjából érdekes megjegyzése miatt térek ki: Varga Gyulai emlékezete szerint ötödik-hatodik osztályos tanuló korában volt Gyulainak folklórgyűjtésében segítségére.³⁸ Mint láttuk, Gyulai 1861 decemberében Hory Etelkának a népdalgyűjteményt megköszönő levelében arról számol be, hogy népmesékben már ekkor gazdagabb a gyűjteménye, mint népdalokban. Gyulai Pál népköltési gyűjteménye rekonstruálásának legnagyobb akadálya az, hogy nem maradt fenn sem kézirat, sem pedig kiadott, az ő nevével jegyzett önálló népköltési gyűjtemény, noha a fent bemutatott dokumentumok alapján nyil-

³⁴ A folklórgyűjtésekbe a hazai gyűjtésszervezők korán bevonták a diákjaikat, diáktársait is, ezt jelzi például Szabó Sámuel marosvásárhelyi diákjainak folklórgyűjteménye (FARAGÓ, 1956; OLOSZ, 2003a, 2009), ugyancsak jelentős Török Károly és iskolatársai gyűjtése a hódmezővásárhelyi református kollégiumban az ötvenes években. KISS, 1939 (1964). A későbbi diákgyűjtőkről lásd KÓSA, 1981, 5–6.

³⁵ „Ha az én kisdéd gyűjteményem, melyet leginkább tanítványaim, közöttük kivált Varga László, buzgalmának köszönök, néhány hónap alatt is ennyi szépet bír felmutatni [...] GYULAI, 1860, 299.

³⁶ A kötetben megjelent szövegek a következők: *MNGy* I. 36–37. (Gyulai Pál, Erdély, Csomafája); 137–138. Molnár Anna (Gyulai Pál, Marosszék); 191–192. A rab (Gyulai Pál, Marosszék); 195. A zsvány felesége (Gyulai Pál, Udvarhelyszék); 200–201. Tamás Rózi (Gyulai Pál, Kolozsmegye, Kide); 212. Szőcs Marcsa (Gyulai Pál, Háromszék); 217–218. A menyasszony (Gyulai Pál, Marosszék); 270–271. „*Este későn ne járj hozzám*” (Gyulai Pál, Szilágy)

³⁷ WARGA, 1872. A polémia-ról részletesebben: DOMOKOS, 2009; OLOSZ, 2011.

³⁸ GYULAI, 1872. Ezt a szempontot azért tartottam kiemelésre méltónak, mert Kovács Ágnes kimondottan az ötvenes évek diákgyűjtőiről írva összefüggést tételezett fel az iskolázottság és a meselejegyzések tudományosan kiaknázható értéke („hitelessége”) között. Kovács Csaplár gyűjtőiről szólva a negyedik és ötödik osztályosok lejegyzéseikhez képest néhány nyolcadikos gyűjtő meséjét méltatja. (IPOLYI, 2006, 45.)

vánvaló, hogy ilyen korpusz létezett.³⁹ Az akadémiai kéziratárban őrzött 19. századi folklórszövegek egy részét sajnálatos módon eleddig egyáltalán nem azonosították, vagy ha mégis, sok esetben tévesen történt meg az adott kézirat gyűjtőhöz vagy gyűjteményhez rendelése. Így fordulhat elő az, hogy sok, jelenlegi állapotában bekötött kéziratot egység egymással eredendően semmilyen kapcsolatban nem álló kéziratokat tartalmaz.⁴⁰ Az egykori kéziratrendezők elsődleges szempontja az állagmegóvás volt (sok kézirat az akadémia irattárának pincéjében lett az enyészeté), a korpuszok és az egyes szövegek elemi szintű azonosítása jellemzően a korszak (általában csak a század) illetve a folklórműfajok hozzávetőleges meghatározásával történt. Emiatt a kéziratot folklórszövegek tekintetében számos *vegyes gyűjtemény*-ként azonosított, a kutatót csak kevésbé orientáló kéziratgyűjtes létezik.

A kéziratokról

A továbbiakban (jelen állapotuk szerint) öt bekötött, kéziratot folklórszövegeket tartalmazó kötetet szeretnék Gyulai Pál hajdani folklórgyűjtésével összefüggésbe hozni azzal a megkötéssel, hogy távolról sem tekintem még befejezettnek e kéziratot forrásokban található folklórszövegek lejegyzőinek azonosítását.

A legbiztosabban a *Népdal és ballada-másolatok (különbféle gyűjtésekből)* címet viselő korpusz azonosítása végezhető el.⁴¹ A kéziraatra már Olosz Katalin is felhívta a figyelmet, ő állapította meg először, hogy e szövegegyüttes az *MNGy I.* kötetben megjelent folklórszövegek verses anyagát (pontosabban annak nagy részét) tartalmazza.⁴² A Gyulai Pál gyűjtőkönyvének nevezett kézirat 107 lapos, az itt olvasható szövegeket különböző nyomtatott sajtótermékekből másolták ki és emelte a szerkesztő Gyulai az *MNGy I.* kötetébe. Az egyes szövegek mellett forrásmegjelölések is szerepelnek: *Missioi Lapok*, *Hazánk s a Külföld*, *Vasárnapi Ujság*, *Koszorú*, *Fővárosi Lapok*, *Székely Közlöny* és *Kolozsvári Nagy Naptár*.⁴³ A kéziratot prózafolklórt egyáltalán nem tartalmaz.

³⁹ Az *MNGy I.* kötetében öt mese, egy betlehemes játék, tíz ballada és félszáznál is több népdal jelent meg Gyulai neve alatt.

⁴⁰ Kriza és az Arany család kéziratok mesterséges egységének létrejöttéről lásd Kovács Ágnes igen tanulságos beszélgetését Gergely Pállal (MTAK Kt. Ms 4163/108 2/1983. Kovács Ágnes: *Beszélgetés Gergely Pállal, a Magyar Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében 1981. március 23-án.*) Az Arany-mesékre vonatkozó részeit idézi DOMOKOS – GULYÁS, 2009, 64.

⁴¹ MTAK Kt. Irod. 4-r. 408.

⁴² OLOSZ, (2000) 2003b, 58.

⁴³ A másolt szövegek közzétételének legális módszerét többször is deklarálták a szerkesztők: „[...] felhasználunk mindent, a mit a hírlapok-, folyóiratok- és naptárakban elszórva találtunk és hiteles adatoknak itéltünk [...]” *MNGy I.*, V. illetve „Az első kötetben a lapokból is (főleg az erdélyiekből, a »Koszorú«-ból és a »Fővárosi Lapok «-ból) átvettünk minden népköltési közleményt kivéve a Krizaét, miután ő maga fogja kiadni gyűjtését [...]”. *A Hon.* Reggeli kiadás. 1870. szept. 29. VIII. 235.

Ezen kívül a *Dal- és ballada gyűjtemény vegyes gyűjtésekből* című három kötetes kézirat két kötetét⁴⁴ szeretném Gyulaival kapcsolatba hozni. Az I. számmal jelzett, 113 lapos részben találjuk többek között a fent már említett Hory Etelka-féle dalgyűjteményt is, mely kis kézirategységről tudjuk, hogy azt Gyulainak küldte a gyűjtő a hatvanas évek legelején. A kéziratot kötetben több vegyes műfajú folklórszöveget olvashatunk, különböző dátumok (1849–1867), eltérő földrajzi helyek (*S.patak, Csallóköz, Család, Kolozsvár, Nagy-Kikinda, Nyír*) valamint több gyűjtő neve is szerepel a kolligátumban. Ezekon kívül két Gyulainak, mint a népköltési gyűjtemény szerkesztőjének címzett levél is kíséri a feladók folklórküldeményeit.⁴⁵ Ezek alapján joggal gondolhatnánk, hogy a kötet a Kisfaludy Társasághoz beküldött folklóranyagot tartalmazza, azonban ha megnézzük a jelzett időpontokat, feltűnő, hogy bizonyos szövegek az *MNGy* sorozatának megindítása (1860–1872) előtről datálódhatnak. A kolligátumból kiemelve az 1863 előtti (A Kisfaludy Társaság gyűjtési felhívásának közzététele) előtti, térben és időben Gyulai kolozsvári gyűjtéséhez közeli adatoknál csupán két nevet találunk Hory Etelkán kívül a (kétségtől teljesen önkényesen létrehozott) halmazban: Deák Lajosét és Kustós Dánielét. Az előbbinek egy versben kidolgozott mesei történetét olvashatjuk, az utóbbi nevével jelölt kis füzetben viszont két valódi népmesét találunk.⁴⁶

A *Dal- és ballada gyűjtemény vegyes gyűjtésekből II.* című (mely a rak-tári jelzet szerint az előző kötet 123 lapos folytatása) korpusz teljes ismeretelésére nincs most mód, azonban kiemelnék innen is három, Gyulaival kapcsolatba hozható gyűjtőt-levélíró. Kövessy Gyula a Somogy megyei Nágocsról küldött keserves éneket tartalmazó levelét 1863. szeptember 15-én címezte Gyulai Pálnak,⁴⁷ Homolkay Ferenc a *nagyfalusi tanyáról* (Szabolcs m.) 1863. augusztus 25-én kelt levelében reflektált a *Pesti Napló*ban három nappal korábban megjelent gyűjtési felhívásra.⁴⁸ Világos tehát, hogy

⁴⁴ MTAK Kt. Irod 4-r 365 I., II.

⁴⁵ Galyasi [?] Imre 1867. május 23. Nagy-Kikinda MTAK Kt. Irod 4-r 365 I. 24–25. és Kelecsényi József 1863. okt. 14. Család, MTAK Kt. Irod 4-r 365 I. 52.

⁴⁶ Deák Lajos: Az árva lány (verses mese) Kolozsvárt 1862 Martius 16án. MTAK Kt. Irod 4-r 365 I. 20–23. A másik név egy néhány lapos füzetke címlapján olvasható: *Kustós Dániel é ez a német verses könyv sept 15én 1860ban Kolozsvárt* (az ez a német verses könyv meghatározás áthúzva szerepel) Mese 56., 57–60. ATU 502+554 (MNK 2. 264.) és egy hazugságese 59v–60 és 56. (A címlapra került e mese vége) MNK 1961E*+AaTh 1960L MNK 8. 136. Nem tisztázott, hogy kik e gyűjtők/lejegyzők és hogyan kerültek e kéziratok a kolligátumba, egy Gyulai neve alatt megjelent mese azonban szó szerint ez utóbbi hazugságmesét követi. Az egyszeri gyerek IV. MNGY I. 468–469.

⁴⁷ Keserves ének MTAK Kt. Irod 4-r 365 II. 65–67. és a levél: 68–69. 1863. szept. 15. Kövessy Gyula Gyulai Pálnak, Nágocs (Itt jegyezném meg, hogy a Gyulai Pál levelezése második kötete számára is hasznos lehet a társaság gyűjtési felhívására Gyulainak, mint az *MNGy* szerkesztőjének beküldött a folklórszövegeket kísérő, azokkal egybekötött levelek áttanulmányozása. A készülő Gyulai levelezés sajtó alá rendezője T. Szabó Levente.)

⁴⁸ MTAK Kt. Irod. 4-r 365 II. 64. 1863. aug. 25. Nagyfalva Homolkay Ferenc Gyulai Pálnak (A levél abból a szempontból is tanulságos, hogy Homolkay nem biztos benne, hogy kinek van kompetenciája folklórszövegeket gyűjteni: bárkinek vagy csak a megbízottaknak.)

a somogyi és a szabolcsi két levélíró a társaság gyűjtési felhívása indította folklórgyűjtésre.

A felhívás előtti időből való e kötetben egy bizonyos Felházi Károly néhány szövegből álló gyűjteménye. Felházi három mese és néhány népdal-feljegyzése szerepel ehelyütt.⁴⁹ A szövegek mellé 1862, *Ápril 11-én*, valamint *Ápril 12. 1862.* dátumokat írta a lejegyző. Felháziról nem áll rendelkezésre sok információ, Szinnyei biográfiájában azonban néhány sorban megemlékezik egy bizonyos Felházi Károly nevű szerzőről. Hiányos életrajzi adataiból mindössze annyi derül ki, hogy Felházi a pesti egyetem első éves joghallgatója volt 1868-ban és még az év nyarán Erdélyben (*P.-Csehben* [?]) halt meg 22 éves korában.⁵⁰ Szinnyei által megadott munkái alapján több írása is vélhetőleg Kolozsvárhoz vagy annak közeléhez köthető helytörténeti jellegű írás lehet. Török István a kolozsvári kollégium történetéről írott művében szerepel, hogy az iskolában működött olvasóegylet élére könyvtárőrnek 1858-tól rendszerint valamelyik ifjabb tanárt nevezték ki, ugyanitt Gyulai Pált, mint az első könyvtárórt nevezte meg.⁵¹ Gyulai távozta (1862) után Varga László lett a könyvtárőr,⁵² 1864-től az akkor húszéves Hory Béla viselte egy évig, 1866-ban és 1867-ben pedig egy bizonyos Felházi Károly TÖRÖK, 1905, 189.). Ha feltesszük, hogy a Szinnyei által említett, fiatalon elhunyt erdélyi szerző azonos a kolozsvári gimnázium hajdani könyvtárőrével, akkor Felházi is éppen húszévesen (talán ifjú tanárként) volt a könyvtár őre. Mivel Felháziról a fenti adatokon kívül semmi mást nem sikerült kiderítenem, ezért az is csak feltevés, hogy 1862 áprilisában tizenhatévesen ő gyűjthette (talán tanára) Gyulai Pál számára az említett folklórszövegeket.

Végül szeretnék rátérni az akadémiai kéziratár Gyulai mesegyűjtését tekintve legfontosabb korpuszára, a *Marosi Samu, Bagossy Károly, Bak László és ismeretlen gyűjtők népmesegyűjteménye* címen katalogizált két kötetes kéziratra.⁵³ Az eddigi kötegekkel ellentétben csak népmesét tartalmaz e két kötet. Egységesebb képet mutat abban a tekintetben is, hogy kevesebb, összesen három kézírásban maradt fenn. A kézirat a két köteten átívelő, folytatólagosan létrehozott (nagyjából az eredeti sorrendben megmaradt) hosszabb lejegyzésből áll (nem tudom, hogy mire utal a katalóguscédulán lévő

⁴⁹ *A falusi leány buja, A három elhagyott leány, A csizmadia és kutyája* MTAK Kt. Irod 4-r 365/II. 48–51. a népdalok 52–57.

⁵⁰ Szinnyei szerint írásai a *Hazánk és a Külföld* 1867-és és 1868-as évfolyamában jelentek meg. (*Hunyadi Mátyás születéshelye, XII. Károly svéd király és az emlékezetes zilahi ház. A kolozsvári magyar nemzeti színház, Drágyi várkastély*) SZINNYEI, 1894, III. 339.

⁵¹ „1858-ban az előjáróság azon szomorú tapasztalatból kiindulva, hogy a könyvtár, a sokszor hanyag könyvtárőrök miatt csonkulást szenved; az ifjak közül alkalmazottak legfennebb egy-két évig kötelezhetik magokat e hivatalra s e rövid idő alatt nem tanulhatják jól meg a rendet: kimondja, hogy jövőre valamelyik ifjabb tanárt bízza meg a könyvtár-őri tiszttel [...]” TÖRÖK, 1905, 326.

⁵² TÖRÖK, 1905, 228. Feltételezem, hogy azonos azzal a V(W)argával, aki Gyulai számára ötödik vagy hatodik osztályos korában gyűjtött (Ebben az esetben a tisztséget, ha egyáltalán, még mint hetedik/nyolcadik osztályos diák viselhette.)

⁵³ MTAK Kt. Irod 4-r. 397/I–II.

és ismeretlen gyűjtők megnevezés). Az I. kötetben Marosi Samu névvel és Nagy-Doba (Kisdobával egyesítve ma Doba, Szilágy m.) és Zilah (Zaláu, Szilágy m.) helymegjelöléssel találkozunk. A közelebről nem ismert Marosi Samu a három közül a szövegszámban és terjedelemben legkisebb gyűjtemény, 26 lapon három számozott, cím nélküli és négy címmel ellátott mesét közöl.⁵⁴ (E szövegegységben találjuk egy üresen maradt lap hátoldalára írva Gyulai a farkasról és a szúnyogokról szóló verses meséjének prózai, cím nélküli változatát, Gyulai kézírásában.)⁵⁵

A következő, tizenkilenc cím nélküli mesét magában foglaló nagyobb rész Bagossy Károly lejegyzése, kiforratlan, szépíráásra törekvő írásképből ítélve Bagossy is diák lehetett. Az I. kötetbe tizennégy meséje került, majd a másodikba még további öt.⁵⁶ A kéziratban datálás nem szerepel.⁵⁷

A lejegyző Bagossy személyéről semmi biztosat nem állíthatunk, ugyanakkor feltűnő, hogy a kolozsvári református kollégium diákjai között Bagossy nevűvel is találkozunk. Török István úgy tudja, hogy a kolozsvári gimnáziumban a hetedikes és a nyolcadikos diákok az 1863/1864-es tanévben *Kis kör* néven egyesültek és saját lapot hoztak létre. E lap szerkesztője Sámi Lajos volt,⁵⁸ a lap munkatársai között Hory Bélát és Bagossy Károlyt is megemlíti (TÖRÖK, 1905, 228.)

Ismét csak feltevéssel élhetünk, amikor Felházával együtt Bagossy Károlyt is Gyulai kolozsvári gimnáziumi diákgyűjtői között jelöljük meg, e feltevést erősíti ugyanakkor, hogy Bagossy meséi közül *A róka, a medve és a szegény ember* címmel egy állatmese éppen Gyulai neve alatt jelent meg az *MNGy*-ben 1872-ben.⁵⁹

Bagossy meséi után találjuk a kézirat harmadik, legizgalmasabb egységét, mely közel ötven lapon harminc, különböző mesei alműfajba tartozó (tündérmese, állatmese, hazugságmese, csalimese) népmesét, valamint néhány találós kérdést hoz, végig Gyulai kézírásában.⁶⁰ A teljes gyűjtemény tüzetes textológiai átvizsgálása még nem fejeződött be, így sok kérdés még nyitva áll. Nem világos, hogy ez a korpusz Gyulai saját maga által vagy diákjai, gyűjtőtársai által gyűjtött szövegeket tartalmazó gyűjtemény-e, vagy esetleg valamilyen nyomtatott forrásból származnak-e ezen mesék. A nehe-

⁵⁴ MTAK Kt. Irod 4-r. 397/I. 1–26. (1–3. sz. és A bolond fiu, A tyúk, Egy más cigán, A cigán).

⁵⁵ MTAK Kt. Irod 4-r. 397/I. 18v. A farkas és a szúnyogok GYULAI, 1870, II. 235–236. A mese keletkezésére később még kitérek.

⁵⁶ MTAK Kt. Irod 4-r. 397/I. 27–65. II. 65–78. Az utolsó mese fölé utólag került cím: *A három király kis aszonymról s a sárkánról*

⁵⁷ MTAK Kt. Irod 4-r. 397/I. 42. A mesék közé ékelődve e lap egy Gyulai kézírásában fennmaradt nyugtát tartalmaz.

⁵⁸ Az ott történelmet tanító Sámi László öccse volt Sámi Lajos. Szinnyei úgy tudja, hogy a lap címe *Auróra*, Török szerint *Remény* volt. SZINNYEI, 1908, XII. 112.

⁵⁹ MNGY I. 470–473., Gyulai Pál és Kolozsvár megjelöléssel. MTAK Kt. Irod 4-r 397/I. 45a és 45b (tévedésből két 45. lap van) 8. Mese. ATÚ 154. MNK I. 131.

⁶⁰ MTAK Kt. Irod. 4-r 397/II. 79-130. a találósok a 115. lapon találhatóak

zen olvasható kéziratok sietős, sok rövidítést alkalmazó lejegyzési módja a népmeseszöveg-rögzítésének inkább az (elmondás vagy emlékezet után történő) első fázisa, mint egy következő, valamilyen szöveget alapul vevő másolás felé mutat. E kötet három meséjét sikerült eddig azonosítanom, melyek biztosan genetikus kapcsolatban állnak az MNGy I. kötetében Gyulai Pál neve alatt megjelent mesékkel.⁶¹

Gyulai Pál kolozsvári tanársága idejéből két kolozsvári gyűjtőjét minden kétséget kizáróan, biztosan meg tudunk nevezni, Warga Lászlót, aki ötödikes/hatodikos diákként gyűjtött számára főként balladákat és a vélhetőleg szintén Gyulai-tanítvány Hory Béla lánytestvérét, Etelkát, a későbbi Gyarmathy Zsigánét. Pontos életrajzi adatok és hiteles dokumentumok híján két további diákgyűjtőt feltételelesen neveznék meg, mint Gyulai gyűjtőkörének lehetséges tagjait: a fiatalon elhunyt Felházi Károlyt, és a népmesegyűjtő Bagossy Károlyt, eddigi ismereteink szerint mindketten az 1861–1862-ben a kolozsvári református gimnázium ötödikes, hatodikos osztályának tagjai lehettek. Bagossy gyűjtéséből egy mesét tudunk a Gyulai neve alatt megjelent mesék közül beazonosítani. Kérdés, hogy a Kustós Dániel (1862, Kolozsvár) egykori füzetébe és annak címlapjára került meséket ki jegyezte le és mi a magyarázata annak, hogy az egyik hazugságmese szó szerint megjelent Gyulai neve alatt 1872-ben, lehet-e Kustóst is Gyulai diákgyűjtőinek sorában tudni? Fontos, még elvégzendő feladat az MTAK Kt. Irod. 4-r 397/II. 79–130. jelzeten található korpusz *minden* egyes szövegére kiterjedő alapos textológiai vizsgálat, hiszen ez feltehetőleg Gyulai egykori népmesegyűjteményének fontos része lehetett.

A továbbiakban Gyulai népmesegyűjtésével is összefüggésben meseköltészetének néhány darabját vizsgálom meg, középpontba állítva a keletkezésük rekonstruálható történetét.⁶²

⁶¹ MTAK Kt. Irod. 4-r 397/II. 99–100. Kaczor király = MNGy I. 433–437. A kiadott mese sorról sorra követi a kéziratot, azonban stilisztikailag minden egyes mondatot átfurmál a közzétevő. A kéziraton ceruzás javítások találhatóak, ennek írásképe hasonlóságot mutat az Arany-család mesekéziratainak nevezett kézirategyüttesen található javításokkal. (Az Arany-család mesekéziratairól lásd Kovács, 1982) Az átszövegezés módszere is rokonságot mutat Arany László 1862-es kötetében érvényesített elvekkel. Mindezeket figyelembe véve, úgy gondolom, hogy Arany László az MNGy I. prózai anyagának szerkesztése során Gyulai Pál e kéziratát használta *A Kaczor király* című, Gyulai Pál kolozsvári variánsaként megjelölt mese megszövegezésekor. Ezen kívül a kötet két további hazugságméséjének ismerem a kéziratát: MTAK Kt. Irod 4-r 397/II. 114. = MNGy I. 465–468. E cím nélküli, *Kérékvágás kondulás...* kezdetű kolozsvári helymegjelölésű mese, illetve az *Epen ugy láttam, mint most...* kezdetű szilágysági mese (MTAK Kt. Irod 4-r 397/II.116. = MNGy I. 468–469.) esetében a szöveggonozó máshogyan járt el, mint az előző mesénél, e szövegeken ugyanis csak nagyon kevés módosítást eszközölt, nyilván azért, mert a stílusnak a képtelen motívumok halmozása során eleve kisebb szerepe jut a hazugságmese alműfajnál. A szilágysági mese végére *Rátonban Krasznamegyében egy kondásfűtől* megjegyzés szerepel, nyilván az adatközlőre kell vonatkoztatnunk e kitélt.

⁶² A terjedelmi korlátokat tiszteletben tartva szerkesztői kérésre nem közlöm az eredeti dolgozatom részét képező, Gyulai Pál leghosszabb verses meséjének, *A gonosz mostoha* című, népmese műfajmegjelöléssel ellátott költeménynek (*Szépirodalmi Figyelő*, 1862,

A tyúk és a farkasverem (Népmese)

Gyulai Pál a *Szépirodalmi Figyelő* hasábjain többször jelentkezett verses népmese-feldolgozásokkal. Először 1861-ben *A tyúk és a farkasverem (Népmese)* cím alatt publikálta az ismert állatmese és a szintén népszerű formulamese kontaminálódott változatának feldolgozását.⁶³ Itt kell megjegyezni, hogy e mesének a fent Gyulai Pállal összefüggésben emlegetett kéziratos kötetek egyikében szerepel egy *A tyúk* című, Marosi Samu meselejegyzéseként számon tartott zilahi variánsa.⁶⁴ A kézirat utolsó lapjának hátoldalára eltérő írással a kéziratból kijegyzett ismert formula olvasható.⁶⁵ A mesefeldolgozást Arany János tanulságos szerkesztői megjegyzése kísérte. Igen árulkodó a Muzáron-vita⁶⁶ lezajlása után közel három évtizeddel Arany mentegetőzése, amiért e mesét közzétették.

„Gyermek-költészetünk (nem *gyermekes*, hanem gyermekek számára való költészetünk) parlag mezején örömmel üdvözljük e naiv mesét. A ki csekélylené ez irodalmi lapba, ne feledje, hogy egy Puskin nem tartotta méltóságán alulinak népmeséket dolgozni ki.”⁶⁷

Arany János idézett szerkesztői megjegyzésének a népmesét feldolgozó költemény lehetséges negatív recepciójának feltételezése mellett egy másik érdekes aspektusára is szeretném felhívni a figyelmet. Arany egyértelműen a *gyermek*költészetbe utalja a *népmeseként* publikált mesét.⁶⁸ Ez a tény azért figyelemre méltó, mert jól mutatja, hogy a népmese a 19. század közepén az akkor éppen csak alakuló hazai gyerekirodalomban is elkezd helyet találni

II, 295–298.) keletkezéstörténetével foglalkozó hosszabb egységet. Itt csupán annyit jegyeznék meg, hogy Gyulai saját bevallása szerint 1859-ben, Kolozsvárott hallotta a mese töredékes változatát egy tanítványától (GYULAI, 1894a, II. 239–257. Az idézett jegyzet a 306. oldalon található.) E mese keletkezésének vizsgálatához is nagyon jól használhatók a Gyulai-Arany levelezés ebből az időből származó darabjai, továbbá textológiai szempontból nagyon érdekes a vers egy fennmaradt kéziratos variánsa. (A most nem közölt rész olvasható a doktori dolgozatomban, mely elérhető az ELTE BTK Néprajzi Intézetének Könyvtárában.)

⁶³ A népmese a korábbi AaTh 2033 *Égszakadás, földindulás...* + AaTh 20C *Farkas–barkas* elnevezésű típusokba tartozik, (MNK 1. 60. MNK 9. 1990, 109–111.) a jelenleg érvényes Uther-katalógus egyiként tartja nyilván: ATU 20C U^{THER}, 2004, I. 28.

⁶⁴ MTAK Kt. Irod. 397/I. 19–21. *A tyúk*. ATU 20C

⁶⁵ MTAK Kt. Irod. 397/I. 21v A nagyon nehezen olvasható sietős feljegyzésből kibetűzhető szavak: *Roka boka jaj be szép Farkas barkas ja[j] b[e] rut*. Feltételezésem szerint ez a néhány sor Gyulai kézírásában maradt fenn.

⁶⁶ A vita 1833-ban a népmese esztétikai értékelése körül bontakozott ki az *Élet és Irodalom*-ban, 1829-ben közzétett mesék kapcsán. HORVÁTH, 1978, 53–54. A közzétett mesék korabeli recepciójának legfontosabb feldolgozása GULYÁS, 2006. Megjegyzendő, hogy, az 1829-ben Szemere Krisztina által közölt, *Tyúkom-búkom* című mese (1829. XIV. 102. *Élet és Irodalom*/Muzáron) is ebbe a típusba tartozik.

⁶⁷ *Szépirodalmi Figyelő*, 1861. augusztus 8. I, 40, 632–633.

⁶⁸ Értékét is abban látja, hogy a magyar irodalomban hiánypótló e műfaj. Gyulai meséinek a gyerekköltészethez rendelését lásd még DENGI, 1882.

magának.⁶⁹ Arany János és Gyulai Pál levélváltásai is azt a feltételezést erősítik meg, hogy Gyulai állatmese-feldolgozásait gyerekeknek szánta.⁷⁰

Gyulai *A tyúk és a farkasverem* című verses mese kéziratát 1861. július 29-én küldte el Aranyak Kolozsvárról. A népmesék költői feldolgozásának Gyulai Pál képviselte elvéhez tanulságos Gyulai levelének alábbi fennmaradt részlete:

Itt küldöm a kérdéses népmesét a dajka vagy állatmesék fajából. Mint elso [!] kísérlet e téren talán figyelmet érdemel. A kidolgozás egészen az enyém s a compositioból is egy rész. Lényeges dolgot is változtattam, de a megadott alap szellemében. A rimes forma helyett jobbnak láttam e rimetlen, de elég hangzatost használni, mely szerintem jobban illik az ily népmesék naivitásához. Érjen annyit a mennyit érhet, tégy vele azt, a mit tehetsz.⁷¹

Gyulai a gyűjteményes költemények hatodik kiadásában is a mese folklórereditét deklarálja.⁷² Jellemző, hogy a magyar népköltészetre oly nagy hangsúlyt fektető Gáspár János iskolai olvasókönyvének 1870-es kiadásába új szöveggként felvette Gyulaitól *A farkas és a szűnyogok* mellett *A tyúk és a farkasverem* című mesét is.⁷³

Egyelőre nem ismert, hogy 1861 júliusa előtt Arany és Gyulai mikor váltott szót a népmesékről, azonban a fent hivatkozott levélben Gyulai megfogalmazása („itt küldöm a *kérdéses* népmesét”) arra utal, hogy kettejük között már korábban is szóba kerültek Gyulai népmeséi.⁷⁴

⁶⁹ A fabula, mint moralizáló-oktató műfaj pedagógiai felhasználásának ugyan hosszú története van, itt azonban az állatmese-feldolgozás mint népmese jelenik meg és ekként rendelődik a hazai gyerekirodalom tartományába. (A magyar állatmesék történeti rétegeiről, a folklór és irodalom kölcsönhatásáról lásd Kovács Ágnes bevezetőjét az MNK 1. kötetéhez 1987, 20–35. és VOIGT, 1981.) A gyerekeknek szánt mese kiadványokról DRESCHER, 1934. A tündérmese gyermekirodalommá alakításának társadalomtörténeti elemzéseit lásd ZIPES, 2006. A mese műfajának 19. században betöltött helyéről általában is GULYÁS, 2010.

⁷⁰ Gyulai Aranyhoz 1862. jan. 29. Kolozsvár. Gyulai *Költeményeiben* is külön cíklusként szerepel a *Gyermekmesék* két eredeti és négy folklórfeldolgozású verssel. GYULAI, 1870, 231–258.

⁷¹ Gyulai Pál Arany Jánoshoz 1861. július 29. Kolozsvár. GYPLEV, 1961, 449. (662.)

⁷² GYULAI, 1894a, II. 306. „[...] a néptől vettem, itt-ott némi alakítással.”

⁷³ GÁSPÁR, 1870, 62–64. Itt jegyezném meg, hogy Gyulai Pál és Gáspár János (1816–1892) az ismert pedagógus, népszerű olvasókönyvek és gyerekkönyvek írója-szerkesztője irodalmi kapcsolata, mely az 1840-es évek közepétől datálódik (AKNAY, 2003, 90.), önálló vizsgálat tárgya lehetne. Ehelyütt csak néhány levelet említek, melyek Gyulai Gáspár ifjúsági antológiáiban való közreműködésének nyomait rögzítik: Gyulai Pál Gáspár Jánoshoz [1847. június] GYPLEV, I. 26. [1847 augusztus] GYPLEV, I. 27. 1851. dec. 5. Gernyeszeg GYPLEV, I. 113. 1851. dec. 29. Gernyeszeg GYPLEV, I. 115–116. Vita Zsigmond 1975-ben Gyulai a népköltészet után kidolgozott verses és az MNGy I-ben megjelentetett prózai népmeséiből, valamint a mások által írott gyerekeknek szánt költeményeik Gyulai-féle fordításaiából válogatott kiadást jelentetett meg. Erről lásd VITA, 1975.

⁷⁴ Arany János Gyulait 1857 decemberében tájékoztatta arról, hogy elkezdett írni egy elő-

A 19. században széles körben ismert népmese egy, az előbbihez nagyon hasonló változatát közreadta Arany László is *Farkas-barkas* címmel saját mesegyűjteményében.⁷⁵ Itt szeretném megjegyezni azt a literátori meseismeret szempontjából nem mellékes körülményt, hogy Arany László éppen Gyulai e verses meséjének keletkezése idején két diáktársával együtt Erdélyben kirándult. Az 1861 júliusának végétől feltehetőleg október közepéig⁷⁶ tartó út során a három fiatal többek között Gyulai Pált is meglátogatta.⁷⁷ Bár nem bizonyított, mégis gyanítható, hogy fontos impulzust jelenthetett Arany László következő év nyarán megjelent népmesegyűjteményéhez ezen erdélyi kirándulás.⁷⁸ Mindezt figyelembe véve elképzelhető, hogy a mesegyűjtő Arany László és a szintén mesegyűjtő Gyulai Pál között 1861 nyarán személyes találkozásuk alkalmával mesére vonatkozó gondolataikat, (akár éppen e mesét érintően is) kicserélhették egymással. Ezek alapján nem állíthatom, hogy Arany László és Gyulai szövegváltozatai genetikus kapcsolatban állnak egymással, ugyanakkor ennek lehetőségét kizárni sem szabad.⁷⁹

Az Igazság és Hamisság

A lap hasábjain 1861 novemberében jelent meg egy újabb, *Az Igazság és Hamisság* című, ezúttal *allegoria* műfajmegjelöléssel ellátott Gyulai-köl-

beszédet a „magyar naiv eposzról” a cseh köninginhofi/grünebergi kéziratok ismertetéséhez. Arany János Gyulai Pálhoz 1857. dec. 1. Kőrös) GYPLEV, 1961, 338. (638.). (*A királyudvari kézirat, költemények a csehek őskorából*. 1856. Prága, Hanka ford. Riedl Szende./Královédvorský Rukopis, a fordításról és recepciójáról DÁVIDHÁZI, 2004, 523–524.). A cseh – mint később kiderült – hamisítványokkal Arany később nem foglalkozott, nevezetes dolgozata a *Naiv eposzunk* címen 1860-ban jelent meg (*Koszorú*, 1860. november 7. 14, 21. E dolgozat kapcsán lehetett alkalmuk a népköltészettről értekezni.)

⁷⁵ ARANY, 1862, 290–294.

⁷⁶ Vö. Arany Julianna Rozvány Erzsébethez írott levelét. Pest, 1861. nov. 23. SÁFRÁN, 1960, 96.

⁷⁷ Gyulai Pál Arany Jánoshoz 1861. augusztus 15. Kolozsvár. „Fiad itt járt. Szabó Károlyt keresvén fel elébb, ott lefoglalták, s csak hálni jött hozzam s egyszer vacsorára. Adtunk neki egy rakás ajánló levelet. Ne féltsd. ügyes, bátor, derék gyerek.” GYPLEV, 449. (662.)

⁷⁸ Somogyi Sándor Arany Lászlóról írott monográfiájában az erdélyi kirándulás folklór-eredményéről így ír: „Utazása nem volt hiábavaló. Erdély gazdag népmesevilága valószínűen ekkor érleli meg benne azt az elhatározást, hogy gyűjteni kellene a magyar népmeséket.” Somogyi Voinovich Géza szóbeli közléseire hivatkozva azt is megjegyezte, hogy Arany László erdélyi útja során rendszeresen levelezett nővérével, mely levelekben a fiatal Arany László különösen sokat foglalkozott Erdély folklór-kincsével. Sajnos Voinovich állítása a levelek megsemmisülése miatt nem ellenőrizhető. SOMOGYI, 1956, 11. Arany László mesegyűjteményének keletkezéstörténetéhez lásd DOMOKOS – GULYÁS, 2009.

⁷⁹ Mivel a mese néhány sztereotíp fordulatból építkezik, így ebben az esetben a szövegek soronként egyezése inkább a műfaji sajátosságokra, mintsem a keletkezés körülményeire utalnak.

temény.⁸⁰ Az *Igazság és Hamisság* elnevezésű tündérmese-típusba⁸¹ sorolt, az egész világon elterjedt mese egyetlen motívumát dolgozta fel Gyulai. A mese Gyulai-féle költői feldolgozását Arany János az éppen ekkor folytatásokban közölt Merényi-bírálatának soron következő darabjában ekképpen kritizálta:

[...] kár, hogy Gyulai kidolgozásában hiányzik a költői igazságtétel, mi, úgy emlékszem, a Hamisság büntetésében s abban áll, hogy a keze-lábától, szemétől megfosztott Igazság addig görög, hogy egy pernyés gödörbe esik, hol csudaerő által visszanyeri tagjait s még épőbb, szebb lesz, mint azelőtt. A Hamisság büntetésének részleteire nem emlékszem. [...] ⁸²

Az Arany János meseismeretéről is árulkodó⁸³ szövegrészlet további érdekessége, hogy Arany az irodalomban eddig ismeretlen mesei műfajként (*genre*) említi Gyulai *allegoria* megjelölésű versét.⁸⁴

Gyulai Arany bírálatára az *Adalék népmeséinkhez* című írásában válaszolt, ebben a népmese esztétikai elvárásaival magyarázza a költői feldolgozású meséjének kompozíciós elvét, ugyanis közölte, hogy véleménye szerint az Arany által hiányolt költői igazságtétel nem szükséges kelléke a népmese valamennyi fajának.

Szolgáljon mentségemül, hogy e népmesét csak oly alakban ismerem, amint adtam, s a szerkesztő által említett kifejlés teljesen ismeretlen volt előttem. [...] legyen szabad mindamellét megjegyeznem, hogy a nép allegorikai, nézeti és állatmeséinek végkifejlésében szükségképp nem kell meglenni a költői igazságtételnek. [...] Éppen azért mindent elkövettem, hogy e mesét teljes épségben megszerezhessem. Sehogy sem sikerült. Kérdeztem gyermeket, vénasszonyt, ifjú leányt, dajkát, kocsist, szóval mindenkit, kitől valaha csak mesét hallottam. Mindhiába. Aki tudott is róla valamit, csak elmosódott töredékekre emlékezett. Végre Kriza János úr segített rajtam, kinek gazdag székely népmese-gyűjteménye van, oly gazdag, választékos és hű, hogy a szintén jeles Merényiét, kivált a hűség tekintetében, jóval felülmúl-

⁸⁰ *Szépirodalmi Figyelő*, 1861. nov. 14. II, 2, 25. Arany J. 1861.

⁸¹ ATU 613. MNK 2. 367.

⁸² Arany János: Eredeti népmesék. *Szépirodalmi Figyelő*, 1861. november 28. II, 4, 53.

⁸³ Ugyanitt Arany egy másik, hangutánzáson alapuló mesét el is mond, melyet Gyulai később *A szarka és a gilicze* címen dolgozott fel. (GYULAI, 1870, II. 233–234.) A népmese 1872-ben *A vadgalamb és a szarka* címen Nagykörs helymegjelöléssel jelent meg Arany László neve alatt. MNGY I. 492., 606. (Papp Ferenc szerint 1862 első felében keletkezett Gyulai e meséje: PAPP, 1935, 521.)

⁸⁴ „Magam is emlékszem nem csak egyes mesékre, hanem fajtákra is (*genre*), melyek eddigelé ismeretlenek az irodalomban. Így fülemben hangzik egy valóságos *allegoria*, melyet Gyulai is, versben kidolgozva, lapunk számára beküldött.”

ja. Ezen a jövő tavasszal alkalmasint megjelenő gyűjteményből, íme szerencsés vagyok közölni az egész mesét, s így némileg jóvátenni hibámat. Valóban e mese egyike legszebb népmeséinknek, s úgy látszik, hogy eredeti, amennyiben nem emlékszem a külföldi gyűjteményekben hasonló mesére.⁸⁵

Gyulai rövid közleménye után (saját bevallása szerint) Kriza János ekkor még kéziratban lévő népköltési gyűjteményéből prózában közölte a cím nélküli teljes mesét. Összevetve Kriza gyűjteményében, a *Vadrózsákban* megjelent *Az Igazság és Hamisság utazása* című mesét a Gyulai által közölt népmesével, feltűnő, hogy a két szöveg nem azonos. Ugyanannak a típusnak, talán ugyanannak az alapszövegnek is, de két különböző variánsa.⁸⁶

1861. november 25-én Gyulai Aranyhoz írott levelében ismét szóba kerülnek a népmesék, az ebben olvasható megjegyzés alapján okkal feltételezhetjük, hogy Gyulai maga nem tartotta túl sokra saját meseköltészetét. „Küldök egy verset is, de azt csak azért, hogy az Öleve tartlak [!] Igazság és Hamisság cziműeket és ezt egy versnek vedd a díjazás rubrikájában. Nem sokára küldök másneműt is, nem untatlak többre a népmesékkal.”⁸⁷

A farkas és a szúnyogok

Bár Gyulai 1861 telén azt ígérte Aranyknak, hogy *nem untatja többé népmeséikkel*, 1862. január végén mégis küldött Arany Jánosnak egy olyan versben kidolgozott népmesét, melyre a (szöveg azonosításához segítséget nyújtó) cím vagy szűzsé mellőzésével utal. Ugyanitt említi a népmese-költészetét egy másik korábbi, a *Farkas és Szúnyogok* című darabját:

E népmesét úgy hiszem nem fogják unni a nagy gyermekek is, e mellett elfoglalja vagy egy birálat vagy egy novella darab helyet,

⁸⁵ GYULAI, 1927c = 1956, 322. *Szépirodalmi Figyelő*, 1862, II, 9, 132–134.

⁸⁶ GYULAI, 1956, 323–325. Kriza kéziratot mesegyűjteményében két kéziratban is olvasható ugyanez a mese, az egyiket Lőrinczi Elek dolgozta ki, ennek csak egyetlen lapja maradt fenn (MTAK Kt. Irod. 4-r 409/IV. 75. a cím Lőrinczi jegyzékében olvasható: *Az igazság és hamisság utazása*. 74v.) A másik mesét Lőrinczi szövege alapján Kiss Mihály változtatta meg, „székelyesítette.” MTAK Kt. Irod. 4-r 409/IV. 43–46. Kiss szövegalkotásáról lásd FARAGÓ, 1967. Kriza Kiss változatát publikálta: KRIZA, 1863, 403–405. Háromszék. Gyulai változata és mind Lőrinczi, mind az azt követő Kiss-szöveg menetében ugyan nem, de elbeszélési módjában nagyon jelentős eltérések vannak. Ha a Gyulai és Kriza szövegének genetikai kapcsolata egyáltalán szóba jöhet, akkor itt valamely alapszöveg teljesen szabad átfogalmazásával találkozunk.

⁸⁷ Gyulai Aranyhoz 1861. november 25. Kolozsvár, GYPLEV, 1961, 455. (663.) A költemény recepciójához hozzátartozik, hogy az Szvorényi József gimnáziumi olvasókönyvébe is bekerült a *Népmesék, költői beszédek, legendák, nemzeti hősmondák* című ciklusba SZVORÉNYI, 1884, 129.

mi szintén érdem. Ha talán sokalnád az én népmese költészetemet a „Farkas és Szunyogok”-at jó lesz elhalasztatni majus vagy juniusig. Add ezt helyette, mi a tiszteletdíjt illeti 10 p[engő] forint ezért is elég lesz, annyival inkább mert csak a párbeszédnek vannak rímelve s a vége az erősb rythmus kedvéért, minthogy itt a hangulat inkább megkívánja.⁸⁸

A *Farkas és a Szunyogok* Arany lapjában végül nem jelent meg. A *farkas és a szunyogok* címváltozatban 1870-ben azonban két teljesen eltérő karakterű antológiában is helyet kapott: egyrészt Gyulai verseinek gyűjteményes kötetében (GYULAI, 1870, 235–236. másrészt Gáspár János a népiskolák második osztálya számára szerkesztett olvasókönyvének (ezúttal egyedül, Kovácsi nélkül jegyzett) kiadásában. („Nyári meleg és üres has... Haragszik az éh farkas [...]” GÁSPÁR, 1870, 131.) Rendkívül érdekes, hogy Gyulai több kéziratos kolligátumkötetbe szétszóródott folklórgyűjteményében megtalálható e mese is, ugyan nem versben, hanem prózában rögzített, tintával és ceruzával is javított változata. A változat nyilvánvaló genetikus kapcsolatban áll Gyulai költeményével. A kézirat hátoldalán *1861. April 30.* datálás szerepel.⁸⁹ A nehezen olvasható kéziratban a költemény alapjául szolgáló szüzsé olvasható.⁹⁰ A mese a költeménnyel való szövegszerű egyezései miatt bizonyosan szorosan kapcsolódik *A farkas és a szunyogok* című költeményhez, esetleg annak egy első, prózában lejegyzett/kidolgozott változatának tekinthető.

Gyulai Pál gyűjteményes *Költeményei* valamennyi kiadásában szerepel a már többször emlegetett, hét verset tartalmazó külön ciklus *Gyermekmesék* (1854–1864) címmel.⁹¹ Ezen az egységen kívül kapott helyet *A gonosz mostoha* című költemény, következetesen feltüntetve a cím mellett a költői műfajt is (*népmese*). A *Gyermekmesék*hez a harmadik kiadástól az alábbi jegyzetet fűzte Gyulai: „A III. és IV. gyermekmese a saját leleményem, a többit a néptől vettem, itt–ott némi alakítással.”⁹² Ezek szerint saját alkotá-

⁸⁸ Gyulai Pál Arany Jánoshoz 1862. január 29. Kolozsvár GYPLEV, 1961, 462. (664.)

⁸⁹ MTAK Kt. Irod 4-r. 397/I. 18.

⁹⁰ A kéziratban áthúzott szövegrészeket én is áthúзва jelölöm: „Egy eléhezett farkas a mezőn kullgott egy csapat szunyog kezd egy fa alatt busult egy csoport szunyog érkezett hozzája állított be hozzá [ceruzával más, olvashatatlan szavakra javítva] el kezdtek neki muzsikálni. A farkas köszönte szépen e megiszteltetést s mondta, hogy menjenek el de ezek nem akartak nem tagitottak Böjtölök [olvashatatlan javítás] nagy böjt van jöjtek szentmihály András napkor monda a Farkas! Jaj nagys[a]gos farkas ur ekkor meg nekünk van ünnepeünk nagy ünnepeünk meg magunknak nem muzsikálunk.” MTAK Kt. Irod 4-r. 397/I. 18.

⁹¹ GYULAI, 1870, 231–258. Talán nem véletlen, hogy a ciklusba esik Gyulai gyermekeinek születése (1859. Aranka Júlia, 1861. Kálmán, 1862. Margit, talán meseköltészetében szerepe lehetett apaságának is. Papp Ferenc idézi Gyulai egy Szendrey Marinak szóló, a Somogyi-féle levelezésből kimaradt levelét, melyben Gyulai Arankának *hosszu mesét ígért*. PAPP, 1935, 462., 1862. jún. 19. vö. GYPLEV, 683.)

⁹² GYULAI, 1894a, II. 275–300. (306.) (Dengi János szerint e két mese is népmeséből van átdolgozva DENGİ, 1882, 783.)

sai *A két cicza meg a hamis gyerek* valamint *A pulyka és a veréb* (GYULAI, 1870, 237–238. és 239–240.), feldolgozott folklórszövegek *A Kis tű kezd, farkas végzi*, a *Krisztus és a madarak*, továbbá a már említett *A szarka és gilicze*, *A farkas és a szűnyogok* és *A tyúk és a farkasverem* (GYULAI, 1870, 241–247., 248–249., 233–234., 235–236., 250–258.).

A *Kis tű kezd, farkas végzi* és a *Krisztus és a madarak* című mesékről a Gyulai-monográfus Papp Ferenc feltételezi, hogy mivel ezekről Gyulai Aranyak a Kolozsvárról 1862 nyara előtt küldött leveleiben nem számol be, így e meséket csak később, Pesten készíthette. Még azt is megkockáztatja Papp, hogy Arany László *Farkas-tanya* című meséje a *Kis tű kezd, farkas végzi* a Gyulai-mese alapja, fő érve emellett az, hogy Gyulai a mesét ismerte, hiszen Arany László *Eredeti népmesék* című mesegyűjteményét maga ismertette a *Budapesti Szemle* hasábjain (ARANY, 1862; GYULAI, 1862; PAPP, 1941, 118–120.).

A mesék pontos keletkezési ideje nem ismert, azonban a *Kis tű kezd, farkas végzi* című szöveg *népmese* műfajmegjelöléssel megjelent 1862-ben Vachott Sándorné *Szűnórák* című családi lapjának első füzetében.⁹³ Vachottné új lapja az 1861 decemberében megszünt *Anyák Hetilapjának* folytatása, Szinnyei József bibliográfiai–biográfiai adataira szerint 1862 márciusától augusztusig jelent meg.⁹⁴ Az utolsó, hatodik füzetbe illesztett szerkesztői zárószó 1862. július 15-én kelt, Arany László *Eredeti népmesék* című gyűjteménye viszont a Gyulai-mese megjelenése után, 1862 nyarán jelent csak meg.⁹⁵ (Természetesen ettől függetlenül Gyulai Pál ismerhette Arany László meseszövegeit már megjelenésük előtt is). Meg kell jegyeznünk azt is, hogy az akadémiai kézirtattárban Gyulai Pál kézírásában megtalálható több más mesével együtt ezen mese egy rövidített, nyilván csak emlékeztetőül, későbbi kidolgozásra szánt vázlatos lejegyzése (nem merném megkockáztatni, hogy helyszíni lejegyzésről van szó, ugyanakkor egyértelműen saját használatú kézirat ez, bizonyítja, hogy a narratíva-vázlat néhány soros lejegyzése tömondatokból áll, a számok, személyek és az igeidők nincsenek egyeztetve, a szűzsé ismétlődő elemeit pedig rövidíti. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a rövid lejegyzés ellenére is szerepel benne néhány párbeszéd mondat, ami ezek szerint a népmese poétikai karakterét megadó, immanens részeként értelmeződött a lejegyző számára.)⁹⁶

⁹³ Gyulai Pál: *Kis tű kezd, farkas végzi*. (Népmese.) *Szűnórák. Mulattató és tanulságos olvasmányok családi körök számára*. Képekkel ellátva. 1862. Első füzet 42–44.

⁹⁴ SZINNYEI, XIV. 1914, 708–710. Drescher Pál magyar gyerekkönyveket szemlélő bibliográfiája szerint 1864-ben a szerkesztő külön kötetben jelentette is a lap számait. *Vachott Sándorné. Szűnórák. Mulattató és tanulságos olvasmányok családi körök számára* Képekkel. Pest, Heckenast 1864. (380 oldal) DRESCHER, 1934, 123. (E kiadvány nyomára idáig nem akadtam.)

⁹⁵ Arany János Tompának 1862. június végén számol be arról, hogy Heckenast húsz ívnyi mesét már kinyomtatott (1862. június 20. Pest, MTAK Kt. 513/1159), Arany László 1862. július 18-án küld tiszteletpéldányokat Szilágyi Sándor (1862. július 18. Pest MTAK Kt 513/735) és Tompa Mihály számára (1862. július 18. Pest) TMLév, I. 378.

⁹⁶ MTAK Kt. Irod. 4-r 397/II. 127–128. Az MNK I. 155. szerint kolozsvári variáns. Vö.

A kézirat keletkezésének helye és ideje nem ismert, a sietős (bár tintás és nem a gyorsabb szövegrögzítést lehetővé tevő ceruzás) lejegyzés vázlatossága inkább afelé mutat, hogy a kézirat valamilyen szóbeli közlést követ, ha ugyanis írott szöveg volna annak alapja, úgy nem indokolna semmi egy ennyire elnagyolt szövegrögzítést.

Gyulai meseköltészetének és a művei folklór-referenciáinak vizsgálatát csupán megkezdve, de be nem fejezve, végezetül utalni szeretnék egy félreértésekre okot adó publikációs gyakorlatra. Nevezetesen arra, mely Gyulai német költők után Gáspár János ifjúsági könyvei számára fordított gyermekverseit, a folklórszövegek után feldolgozott olykor *népmeseként*, néha *allegóriaként* megjelenő verses meséit, illetve az 1850-es évek végén, hatvanas évek elején kolozsvári tanársága idején keletkezett népköltési gyűjtése után közölt saját, illetve mások (főként Arany László) által gyűjtött népmeséket *összevegyítve* Gyulai szerzői nevéhez kapcsolva egységes korpuszként *Gyermekversek*, *Gyermekmesék*, vagy *Apróbb gyermekmesék* címen jelentet meg gyűjteményes köteteket. Az ezt a közlési módszert követő gyakorlat számos kiadás sok ezer példányában ölt testet immár több mint száz esztendeje, megbonyolítva az eltérő forrásokból származó és különböző karakterű szövegek szétszalazásának kutatói feladatát.⁹⁷

Jelen dolgozattal amellet, hogy Gyulai Pál kevés figyelmet kapott folklórgyűjtésének (különösen pedig a nagy hangsúlyt kapott népmeséknek) néhány újabban feltárt aspektusára kívántam rámutatni, arra is szeretném felhívni a figyelmet, hogy a szövegfolklorisztika-történeti kutatások a jövőben is felszínre hozhatnak még olyan további kéziratossal folklórgyűjteményeket, melyeket direkt, filológiai értékkel bíró kapcsolatba lehet hozni az irodalomtörténet érdeklődésére is számot tartó alkotásokkal. Gyulai Pál meseköltésze néhány darabjának előképét Gyulai kolozsvári tanársága idejének intenzív folklórgyűjtésével lehet összefüggésbe hozni. A népmeseszöveg és a magát *népmeseként* láttatni kívánó irodalmi mese a népmese (mint folklórszöveg) szemszögéből létrejött (megszövegezése) során hasonló szövegalkotási stratégiát érvényesít abból a szempontból, hogy

A farkas és a szunyogok fentebb már bemutatott alapszövegének kéziratossal lejegyzésével (MTAK Kt. Irod 4-r 397/I. 18.)

⁹⁷ A Gyulai Pál neve alatt megjelent mesekiadványok nem teljes listája: [1894b, 1899] 1905 *Apróbb gyermekmesék. Gyulai Pál gyermekverseivel számos ábrával*. Budapest, Athenaeum (Ebben több mese nem Gyulaihoz, hanem főként Arany Lászlóhoz, rajta kívül Brassai Sámuelhez és Illésy Györgyhöz köthető, Arany László 1862-es kötetéből illetve az Arany és Gyulai szerkesztette MNGy I-ből szó szerint átvéve. A későbbi kiadásokból elhagyták az alcímet, így a teljes korpusz Gyulai sajátjaként ment át a köztudatba), 1909 *Apróbb gyermekmesék*. Budapest, Athenaeum. 1923. *Apróbb gyermekmesék. Sok rajzzal*. Budapest, Athenaeum, [é.n.] *Gyermekmesék. Györgyi György három színes képével és negyvenhét tollrajzával*, Budapest, Athenaeum (ennek is több kiadása volt az 1940-es években, egyetlen változtatás a datálatlan kiadások között, hogy – a könyvtári pecsét szerint – 1948-ban megjelent kiadásból jellemző módon cenzúrázták a *Krisztus és a madarak* című szöveget.), [1959] *Gyermekversek*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, Magyar Nők Országos Tanácsa.

mindkettő valamilyen esztétikai normát követ. Mindent egybevetve, nem látok túlságosan nagy távolságot azon szövegkritikai hozzáállások között, ahogyan a korszak irodalmárai a népmeseszövegek illetve az irodalmi mesék megformálása során, állandó forma nélküli konkrét népmesékből kiindulva eljártak.⁹⁸

IRODALOM

ATU 613.

AISZÓPOSZ

1969 Aiszóposz: *Meséi*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Sarkady János. Budapest, Magyar Helikon.

AKNAY Tibor

2003 *Gáspár János 1816–1892. Dokumentumok*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

ANGYAL Dávid

1912 *Gyulai Pál (1825–1909)*. Budapest, Franklin-társulat. (Olcsó könyvtár 1654–1656.)

ARANY János

1861 Eredeti népmesék – Bíráló. *Szépirodalmi Figyelő*, II, 1. félév 1, 6–7.; 2, 21–23.; 3, 35–38.; 4, 53–54. [= 1978 Eredeti népmesék – Bíráló. In: DÖMÖTÖR Tekla – KATONA Imre – VOIGT Vilmos (szerk.): *Folklorisztikai tudománytörténet. Szöveggyűjtemény*. I. (1840–1900). 322–323. Kézirat. Budapest, Tankönyvkiadó.]

ARANY László

1862 *Eredeti népmesék*. Pest, Heckenast.

BARANYAI Zsolt

1989 Kalotaszegi paraszti életképek, Gyarmathy Zsigáné irodalmi működése. *Ethnographia*, C, 1–4, 232–242.

BENEDEK Katalin

2011 A hitelesség-fogalom alakulástörténete a 19. századi kezdetektől a 20. század elejéig, Benedek Elek világ legszebb meséinek fordításkötetéig In: BENEDEK Katalin (szerk.): *A népköltészet terített asztalánál*. 265–312. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

CSETRINÉ LINGVAI Klára

1969 Gyarmathy Zsigáné irodalmi levelezéséből. *Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények*, XIII, 1, 162–169.

⁹⁸ Az ideális folklórszöveg megformálása iránti igény és a szépirodalmi eszmény összeegyeztethetőségének illetve az ebből fakadó szövegkritikai következmények vizsgálata e dolgozat kereteibe nem fér bele. Itt csupán utalni szeretnék erre, mint lehetséges továbbgondolási irányra. Erről lásd T. SZABÓ, 2003, 110–118.

- DÁVIDHÁZI Péter
2004 *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, Universitas Kiadó.
- DENGI János
1882 Gyulai Pál meséi. *Fővárosi Lapok*, XIX, 124, 782–783.
- DIÓSZEGI Vilmos
1979 Gyulai Pál. In: ORTUTAY Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* II. 376–377. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DOMOKOS Mariann
2009 Szerzői jogi kérdések 19. századi folklórszövegek kapcsán. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből.* 228–263. Budapest, Eötvös Kiadó. (ELTE Jogi Kari Tudomány 1.)
- DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit
2009 Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László „Eredeti népmesék” című művének kritikai kiadása. In: BERTA Péter (szerk.): *Ethno-lore, A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXVI.* 11–77. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- DÖMÖTÖR Tekla – KATONA Imre – VOIGT Vilmos
1978 *Folklorisztikai tudománytörténet (1840–1900). Szöveggyűjtemény.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- DRESCHER Pál
1934 *Régi magyar gyermekkönyvek 1538–1875.* Budapest, Magyar Bibliophil Társaság.
- ERDÉLYI János
1846–1848 *Népdalok és mondák.* I–III. Pest, Beimel József, Magyar Mihály.
1991 *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások.* Sajtó alá rendezte T. ERDÉLYI Ilona, a jegyzeteket írta T. ERDÉLYI Ilona és SZATHMÁRI István. Budapest, Akadémiai (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 13.)
- FÁBRI Anna
1996 *„A szép tiltott táj felé”. A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905).* Budapest, Kortárs Kiadó.
- FARAGÓ József
1956 A marosvásárhelyi diákok népköltészeti gyűjtőmunkája az 1860-as években. *Igaz Szó*, IV, 7, 1038–1043.
1967 Lőrinczi Elek árkos népmesegyűjtése *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, XI, 49–61.
1971² Kriza János és a Vadrózsák. In: ANTAL Árpád – FARAGÓ József – SZABÓ T. Attila: *Kriza János.* 59–176. Második, átdolgozott kiadás. Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó.

- 1977 Gyulai Pál a balladagyűjtő diák. In: GYULAI Pál: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó., 29–35.
- FARAGÓ József
2005 A székely népballadák gyűjtése. In: FARAGÓ József: *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek.* 75–118. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- FELSZEGHY Dezső
1910 Hory Béla. *Erdélyi Lapok*, III, 1, 1–2.
- GÁSPÁR János
1854 *Csemegék kisebb gyermekek számára, melyekkel Családok és kisdédóvóknak kedveskedik Gáspár János nevelő.* Második javított, nagyszámú verscsemegével és két színezett képpel bővített kiadás. Kolozsvár, Özvegy Barráné és Stein.
1870 *Magyar olvasó-könyv a népiskolák második osztálya számára.* Írta és szerkesztette GÁSPÁR János, alsó-fejér-és küüllőmegyei tanfelügyelő. A m. k. vallás-és közoktatásügyi minister által koszorúzott pályamű, Buda.
- GÁSPÁR János – KOVÁCSI Antal
1848 *Magyar olvasó-könyv tanodák és magán-növendékek használatára. Első folyam, hét-tizenegy éves mindkét-nemű gyermekeknek. Dolgozák és szerkeszték Gáspár János és Kovácsi Antal nevelők. Első fele.* Kolozsvár, Özvegy Barráné és Steinnál.
1853 *Magyar olvasó-könyv gymnasiumok, polgári és reál-tanodák s magán-növendékek használatára. Az oktatás és lélektan mai igényei szerint szigoruan korhoz alkalmazva, néhány pályatárs közremunkálásával.* Első folyam, második fele. Dolgozák és szerkeszték GÁSPÁR János és KOVÁCSI Antal, nevelők. Első folyam 7–11 éves gyermekeknek. Kolozsvár, Özvegy Barráné és Stein sajátja.
- GULYÁS Judit
2006 „... úgy kívánhat helyt Muzarionban mint a’ Galériákban a’ Breughel ördögös és boszorkányos bohóskodásai...” A Muzárium, Élet és Literatura mese-közlései és korabeli fogadtatásuk (1829–1833). In: EKLER Andrea – MIKOS Éva – VARGYAS Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére.* 497–547. Budapest – Pécs, L’Harmattan Kiadó. (Studia Ethnologica VII.)
2010 „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYULAI Pál
1860 Adalék népköltészetünkhöz. *Budapesti Szemle*, I, 9, 272–299.
1862 Eredeti népmesék. Összegyűjtötte Arany László. *Budapesti Szemle*, Tizenötödik kötet, 386–392.
1870 *Költemények I–II.* Pest, Ráth Mór.
1872 Fölvilágosítás. *A Hon*, júl. 28. X, 173, 2.

- 1887 Az aesopi mese a magyar irodalomban. Dr. Gy. P. egyetemi előadá-
sai után kiadja Strauch Béla, Budapest.
- 1894a *Gyulai Pál Költeményei* I–II. Harmadik bővített kiadás. Buda-
Pest Franklin-társulat.
- 1894b *Eredeti magyar gyermekmesék. Apróbb gyermekmesék da-
lok és verses mesék Gyulai Páltól.* Számos ábrával. Budapest,
Athenaeum.
- 1908 *Kritikai dolgozatok 1854–1861.* Budapest, Franklin.
- 1927a *Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye 1850–1904.*
Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- 1927b Két ó-székely ballada. In: GYULAI Pál: *Kritikai dolgozatainak
újabb gyűjteménye 1850–1904.* 86–126.
- 1927c Adalék népmeséinkhez. In: GYULAI Pál: *Kritikai dolgozatainak
újabb gyűjteménye 1850–1904.* 50–54.
- 1956 Adalék népmeséinkhez. In: *Gyulai Pál Válogatott művei.* I. 322–
325. Sajtó alá rendezte Hermann István. Budapest, Szépirodalmi
Könyvkiadó.
- 1961 *Bírálatok. Cikketek. Tanulmányok.* Sajtó alá rendezte és a jegyzete-
ket írta Bisztray Gyula és Komlós Aladár. Budapest, Akadémiai
Kiadó.
- GYPLEV
- 1961 *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig.* Sajtó alá rendezte és a jegy-
zeteket írta SOMOGYI Sándor. Budapest, Magyar Tudományos Aka-
adémia Irodalomtörténeti Intézete. (A magyar irodalomtörténetírás
forrásai 4.)
- HÁLA József
- 2003 Gyarmathy Zsigáné munkásságának jelentősége a szerveződő ma-
gyar néprajztudományban. In: HÁLA József: *Hogyan gyűjtöttek
elődeink? Néhány fejezet a magyar néprajztudomány történetéből.*
39–55. (253–258.) Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
- HORY Farkas
- 1858 *Költeményei.* Kolozsvártt. Stein.
- HORVÁTH János
- 1978² *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig.* Budapest, Aka-
adémiai Kiadó.
- IPOLYI Arnold
- 2006 *A tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kézíratos folklórgyűjteménye
egész Magyarországról. 1846–1858.* Közreadja BENEDEK Katalin.
Budapest, Balassi Kiadó.
- KISS Lajos
- (1939)1964 Török Károly. Egy úttörő magyar folklorista emlékezete.
In: KISS Lajos: *Vásárhelyi kistükör.* 167–190. Budapest, Magvető
Könyvkiadó.

- KODÁLY Zoltán
 2001 Kodály Zoltán *nagyszalontai gyűjtése*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette SZALAY Olga – RUDASNÉ BAJCSAY Márta. Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XV.)
- KÓSA László
 1981 Néprajz a középiskolában. In: ORTUTAY Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. 5–6. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOVÁCS Ágnes
 1982 Arany Juliska és Arany László meséi. In: NOVÁK László (szerk.): *Arany János tanulmányok*. 495–530. Nagykovács. (Nagykovácsi Arany János Múzeum Közleményei II.)
- KRIZA János
 1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Első kötet. Kolozsvár, Stein.
 1956 *Székely népköltési gyűjtemény. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratot hagyatékból*. I–II. A verses részt Gergely Pál, a meséket Kovács Ágnes gondozta. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- MILBACHER Róbert
 2000 „...Földben állasz mély gyököddel...” A magyar irodalmi népieség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlatja. Budapest, Osiris Kiadó. (Doktori mestermunkák).
- MNGY I.
 1872 ARANY László – GYULAI Pál (szerk.) *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*. Magyar népköltési gyűjtemény új folyam I. Pest, Athenaeum Kiadó.
- MNK 1.
 1987 *Magyar Népmesekatalógus 1. A magyar állatmesék katalógusa (AaTh 1–299)*. Szerkesztette: KOVÁCS Ágnes – BENEDEK Katalin. 2. javított, bővített kiadás. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- MNK 2.
 1988 *Magyar Népmesekatalógus 2. A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749)*. Szerkesztette: KOVÁCS Ágnes. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- OLOSZ Katalin
 2003a Szabó Sámuel és diákjainak gyűjtőmozgalma. In: OLOSZ Katalin: *Víz mentére elindultam. Tudománytörténeti, népismereti írások*. 121–124. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
 2003b A magyar népköltészet egy elfeledett gyűjtője: Vass Tamás. In: OLOSZ Katalin: *Víz mentére elindultam. Tudománytörténeti, népismereti írások*. 46–59. Marosvásárhely, Mentor.
 2008 Arany János *Koszorújának három erdélyi munkatársa. Székelyföld*, XII, 6, 41–57.

- 2009 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Budapest – Marosvásárhely, Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó.
- 2011 Gyulai Pál esete a kolozsvári diákkal. (Gyulai Pál és kolozsvári diákgyűjtője közötti konfliktus.) In: OLOSZ Katalin: *Fejezet az erdélyi népballadagyűjtés múltjából*. 243–251. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- ORIOLO, Carme
2007 Spanien. In: BREDNICH, Rolf (szerk.): *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. 12. 947–958. Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- PAPP Ferenc
1935 [1941] *Gyulai Pál*. I–II. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- PERSIÁN Kálmán
1911 *Kalotaszeg nagyasszonyáról Gyarmathy Zsigánéről*. Kolozsvár, Stieg Jenő és trsa.
- SÁFRÁN Györgyi
1960 *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Budapest, MTA Irodalomtörténeti Intézet. (Irodalomtörténeti füzetek 31.)
- SOMOGYI Sándor
1956 *Arany László*. Budapest, Művelt Nép.
- SUJÁNSZKY Antal (szerk.)
1852 *Órangyal. Vallási almanach honunk gyöngéd hölgyeinek szentelve*. Pest, Emich.
- SZÁSZ Károly
1881–1882 *A világirodalom nagy époszai*. I–II. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- SZELESTEI N. László
1980 Kalendáriumaink a 18. században. *Az Országos Széchényi Könyvtár 1980. Évkönyve*. 475–516.
- SZINNYEI József
1891–1914 *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Budapest, Hornyánszky Viktor.
- SZVORÉNYI József
1884 *Olvasmányok a gymnasiumi s reáltanodai alsóbb osztályok számára*. I. 10. javított kiadás. Budapest, Franklin-Társulat.
- TAKÁTS József
2007 Arany János szokásjogi gondolkodása. In: TAKÁTS József: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. 233. Budapest, Kijárat Kiadó.

- TOLDY Ferenc
1858 *Régi magyar mesék, beszédek és erkölcsiratok. Irodalmi bevezetésekkel és szómagyarázatokkal kiadja* Toldy Ferenc. I. Pesti Gábor meséi. Görög bölcsék jelesmondásai – P. Syrus Mímusai – Cato. Pest, Emich (Magyar prózairók a XVI. és XVII. századból)
- TML_{LEV}
1964 *Tompa Mihály levelezése I. 1839–1862. II. 1863–1868.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta BISZTRAY Gyula. Budapest, MTA Irodalomtörténeti Intézete – Akadémia Kiadó. (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 6–7.)
- TÖRÖK István
1905 *A kolozsvári ev. ref. collegium története.* III. Kolozsvár, Stief Jenő és társa.
- UJVÁRY Zoltán
2000 *Kisfolklórtörténet III. Gyulai Pál (1826–1909).* Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék. = UJVÁRY Z. 2007. Az irodalom és a népköltészet határán Gyulai Pál 1826–1909. 438–455. (Néprajz egyetemi hallgatóknak 22.)
2007 *Magyar folklórtörténet I.* Debrecen, Magyar Tudományos Akadémia, Debreceni Egyetem Néprajzi Kutatócsoport. (Magyar Néprajzi Könyvtár)
- T. SZABÓ Levente
2003 Szövegkritika és kulturális konstrukciók a XIX. század közepén. In: BERSZÁN István (szerk.): *Tudomány–egyetem–diszciplína.* A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékének 2001. október 26–27-én megrendezett „házikonferenciáján” elhangzott előadások. 102–115. Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása.
- UTHER, Hans-Jörg
2004 *The types of international folktales. A classification and bibliography. I. Animal tales, tales of magic, religious tales, and realistic tales with an introduction. II. Tales of the stupid ogre, anecdotes and jokes, and formula tales. III. Appendices.* Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia. (Folklore Fellows Communications 284–286.)
- S. VARGA Pál
2005 *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásában.* Budapest, Balassi Kiadó.
- VITA Zsigmond
1968 Gyermekirodalmunk bölcsőjénél. In: VITA Zsigmond: *Tudomány-nyal és cselekedettel.* 243–281. Bukarest, Irodalmi Kiadó.
1975 Előszó. In: GYULAI Pál: *A szél és a nap.* A fedőlaptervet és a belső illusztrációt készítette Balogh Lajos. Bukarest, Ion Creangă könyvkiadó. (Az én első könyvem 10.)

- VOIGT Vilmos
 1981 *A folklór és az irodalom kapcsolata a magyar állatmesékben*. Különlenyomat a Debreceni Déri Múzeum 1979. évi könyvéből. 281–329. Debrecen, k. n.
- VOIGT Vilmos (szerk.)
 2005 *Magyar folklór szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó.
- VOINOVICH Géza
 1926 *Gyulai Pál*. Budapest, Pallas irodalmi és nyomdai Rt.
- WARGA László
 1872 Gyulai Pál és az irodalmi tulajdon. *A Hon*, X, 170, 2–3.
- ZIPES, Jack
 2006² *Fairy tales and the art of subversion: the classical genre for children and the process of civilization*. Routledge, Taylor&Francis.

MARIANN DOMOKOS

THE FOLKLORE COLLECTION OF PÁL GYULAI AND HIS VERSIFIED TALES

The article focuses on the figure and folklore collection of one of the most important theoreticians who defined the basis of 19th century folkloristic canon in Hungary. This study, based on folklore manuscripts and correspondences, investigates the folklore collection (in particular the folk and fairy tale collection) of Pál Gyulai (1826–1909), a leading literary critic and literary historian of the period, and his folklore-related versified tales. Some aspects of Gyulai's interest in folklore are well known in the history of folklore studies (e.g. his contribution to the realisation of János Kriza's outstanding Transylvanian folklore collection entitled *Vadrózsák*, i.e. 'Wild Roses' (1863); his role in editing the *Hungarian Folklore Collection*, a series published from 1872, and his theoretical writings and lectures about folklore). Yet the folkloristic overviews on this era typically ignore the fact that Pál Gyulai had his own folklore collection in the 1840s, which he compiled as a student and later as a teacher of grammar school students in Cluj. This article fills this gap with the help of newly explored data and it attempts to reveal some aspects of the relation between folklore and the versified tales written by Gyulai.